

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Ústav české literatury a komparatistiky

Český jazyk a literatura

Bakalářská práce

Eliška Ondráková

Postavy a venkovský svět v raných povídkách Františka Pravdy

The Characters and Rural World in František Pravda's Early Prose

Na tomto místě bych ráda poděkovala panu docentu Vaňkovi za čas, ochotu a trpělivost při vedení mé bakalářské práce, za jeho podnětné připomínky a rady.

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci zpracovala samostatně a že všechny použité prameny a literatura jsou řádně citovány. Tato práce nebyla předložena v rámci jiného vysokoškolského studia nebo za účelem získání jiného či stejného titulu.

V Praze, dne 7. 5. 2024

Eliška Ondráková

Abstrakt

Bakalářská práce se zabývá ranou prózou Františka Pravdy. Jejím cílem je charakteristika postav vystupujících v těchto Pravdových povídkách a novelách, snaha o zachycení jejich proměn, způsobu fungování mezilidských vztahů a popis důležitých hodnot, které Pravda ve svých dílech tematizuje. Práce se také věnuje vztahu postav k prostředí, v němž se pohybují. Následně sleduje dobovou recepci autorova raného díla a pokouší se o zařazení Františka Pravdy do kontextu dobové literatury, v němž tento spisovatel začal svá díla publikovat.

Abstract

The central focus of this bachelor thesis is the early prose of František Pravda. Its aim is to characterize Pravda's characters that are presented in his short stories and novellas, illustrating their development and the mechanics of their interpersonal relationships. Additionally, it aims to describe the important values which convey prominent themes in Pravda's works. The thesis then explores the relation between the characters and the environment in which they are situated and comments on the contemporary reception of the author's early works, attempting to locate František Pravda within the context of the contemporary literature in which he began to publish his writings.

Klíčová slova

František Pravda, 19. století, postavy, prostředí, mezilidské vztahy, vesnice

Key words

František Pravda, 19th century, characters, environment, interpersonal relationships, village

Obsah

1. Úvod	6
2. František Pravda	8
2.1. Život	8
2.2. Povídky	10
3. Narativní kategorie postavy a prostoru	12
3.1. Teorie postavy	12
3.2. Teorie prostoru	13
4. Pravdovy postavy	15
4.1. Charakteristika postav	15
4.1.1. Vnější a vnitřní svět postav	19
4.2. Řeč a promluvy postav	20
4.3. Proměny postav	21
4.4. Ženské postavy	25
4.5. Mezilidské vztahy	26
4.5.1. Vztahy rodinné	26
4.5.2. Láska	27
4.5.3. Společenské vztahy	28
4.6. Religiozita	29
4.7. Vlastenectví	31
5. Postavy a prostředí	32
5.1. Otevřenost prostoru	33
5.2. Vesnice vs. město	34
5.3. Společenské prostředí	37
5.3.1. Společenská hierarchie	39
6. Dobová recepce	41
7. Pravda v kontextu dobové literatury	44
8. Závěr	48

1. Úvod

František Pravda poprvé vstoupil do české literatury roku 1848, kdy ve Štulcově *Blahověstu* vyšla jeho první povídka *Dvě svatby najednou*. Ve své době byl proslulým a oblíbeným spisovatelem, jehož díla znala a četla široká veřejnost. Přesto je dnes autorem téměř zapomenutým, zastíněným známějšími současníky i následovníky.

Pravdova tvorba neprocházela během několika desetiletí, během nichž publikoval, žádnými výraznými změnami. Využíval stejná témata, zůstal věrný hodnotám, které nastavil ve svých raných prózách. Právě těmito ranými povídkami z padesátých let 19. století se budeme zabývat v této bakalářské práci. Jejím cílem je analýza výstavby postav, které v prózách z tohoto období vystupují a které jsou dominantním prvkem všech Pravdových děl. Těžiskem práce je jejich charakterizace a popis hodnot, z nichž Pravda vychází a které vkládá i do svých hrdinů. Poté se budeme věnovat jejich vztahu k prostředí, v němž se pohybují a v poslední kapitole se pokusíme tohoto autora zasadit do kontextu historických proměn české literatury.

Východiskem práce je čtrnáct Pravdových povídek a novel z padesátých let 19. století. Budeme se zabývat autorovou prvotinou *Dvě svatby najednou* (1848), dále prózami obsaženými v pěti svazcích *Povídek z kraje*. První z nich byl vydán roku 1851 a obsahuje tři krátké prózy *Sedlák Krupička*, *svobodný občan v Přestupíně*, *Bětuška a sestra Katrin* a *Matěj sprosták*. Druhý svazek, vydaný téhož roku, zahrnuje stejný počet próz, a to *Zralých Jan si hledá nevěstu*, *Martinův nový plášť* a *Vávra kuřák*. Třetí vyšel o rok později a sestává z jediné novely *Štěpánův Vít učí se na kněze*, stejně jako svazek následující, který obsahuje pouze povídku *Žárlivý Adam* a vydán byl roku 1853. Pátý svazek, z téhož roku a z tohoto souboru poslední, zahrnuje krátkou povídku *Ona má rukavičky!* a novelu *Pražátko*. Dalšími prózami, jimž bude věnována pozornost, jsou novela *Učitel z Milešovic* (1856), která vyšla i v osmdesátých letech v šestém svazku souboru *Františka Pravdy Sebrané povídky pro lid* (pod názvem *Učitel ze staré školy*), v Bibliotéce českých románů samostatně vydaná novela *Krejčí Fortunát* (1857) a *Hospodáři a výminkáři v Suchoparech* (1859); obě jsou obsaženy v prvním díle souboru *Františka Pravdy Sebrané povídky pro lid* z roku 1877.

První kapitola této bakalářské práce se zabývá životem tohoto spisovatele a vlastence. Následně se zaměříme na jeho povídkovou tvorbu a ve třetí kapitole stručně definujeme výchozí teoretické přístupy k narativním kategoriím postavy a prostoru. V kapitole *Pravdovy postavy* se pak soustředíme na postavy, vystupující v jeho povídkách, na jejich charakteristiku, řeč, proměny, mezilidské vztahy, důležité hodnoty, zvlášť pak na postavy ženské či způsob, jakým

se manifestuje jejich vnitřní a vnější svět. Prostředí, ve kterém se protagonisté pohybují, je analyzováno v kapitole *Postavy a prostředí*, v níž rozebíráme jednak prostředí vesnic a měst, jednak vztahy společenské. V sedmé kapitole se pak zaměřujeme na dobovou recepci Pravdových povídek a v poslední se pokoušíme o zařazení tohoto spisovatele do kontextu dobové literatury.

2. František Pravda

2.1. Život

František Pravda (vl. jménem Vojtěch Hlinka) se narodil 17. 4. 1817 ve Nekrasíně u Jindřichova Hradce. Základní školu navštěvoval nejprve v městečku Nový Etynk (dnes Nová Včelnice),¹ později ve Žďáru nad Sázavou² a ve Svitavách, kde se naučil německy.³ V letech 1830–1836 studoval v Jindřichově Hradci na gymnáziu.⁴ Tuto školu navštěvoval také o pár let starší redaktor a humoristický spisovatel Václav Filípek či básník Karel Tupý, jako literát vystupující pod pseudonymem Boleslav Jablonský,⁵ s nímž pak byl Hlinka v kontaktu během svého pobytu v Kvílicích.⁶ Už během studia si přivydělával doučováním ostatních studentů a mladších dětí.⁷ K období na gymnáziu se spisovatel vrací ve svých vzpomínkách slovy:

„Je mi až posud líto, že jsme neměli žádného českého poznání a vědomí...“⁸

„My jsme zůstali netečni, lhostejni k české řeči, k české vlasti, k české národnosti, že nám nikdo oči neotevřel, srdce nerozehřál, nás pro české zájmy nezískal...“⁹

Sám se Hlinka přiklonil k vlastenectví, které později hrálo důležitou roli v jeho povídkách, až během pobytu ve Vídni, kde studoval teologii.¹⁰ Pohrdání Němců vůči Čechům ho pak přimělo, aby se vrátil zpět do Prahy a vstoupil na teologický seminář.¹¹ V časopise *Vlast* v roce 1890 Hlinka vzpomínal:

„I přišel jsem k vědomí, že jsem Čech [...]. Však já ve Vídni nabyl i toho vědomí, že mi schází české vzdělání, především lepší znalost českého jazyka, v němž jsem neuměl ani bez chyby psát, a že musím teprve učit se česky, abych vskutku Čechem byl.“¹²

¹ PRAVDA, F.: Z mého mládí na Moravě. In: *Františka Pravdy Sebrané povídky pro lid*. Praha: I. L. Kober, 1898, s. 267.

² Tamtéž, s. 274.

³ Tamtéž, s. 298.

⁴ PRAVDA, F.: *Vzpomínky Frant. Pravdy (Vojtěcha Hlinky) na studia gymnasijní v Hradci*. Jindřichův Hradec: Jednota literární, 1887, s. 3, 30.

⁵ Tamtéž, s. 7.

⁶ Heslo František Pravda (autorka Lenka Kusáková). In: *Lexikon české literatury. Osobnosti, díla, instituce 3/II P-Ř*. Praha: Nakladatelství Academia, 2000, s. 1058.

⁷ PRAVDA, F.: *Vzpomínky Frant. Pravdy (Vojtěcha Hlinky) na studia gymnasijní v Hradci*. Jindřichův Hradec: Jednota literární, 1887, s. 20.

⁸ Tamtéž, s. 33.

⁹ Tamtéž, s. 36.

¹⁰ Tamtéž, s. 38.

¹¹ PRAVDA, F.: *Vzpomínky Fr. Pravdy (Vojtěcha Hlinky) na studie theologické ve Vídni a v Praze r. 1838–1842*. In: *Vlast* 7, č. 3, 12. 1890, s. 177–178.

¹² Tamtéž, č. 4, 01. 1891, s. 257.

Během studia teologie ho velmi ovlivnil profesor náboženství bolzanista František Schneider¹³ a zároveň se zde poprvé setkal s budoucím vydavatelem svých povídek Václavem Štulcem, známým vlasteneckým básníkem, redaktorem a pozdějším kanovníkem na Vyšehradě.¹⁴ Po roce Hlinka složil zkoušku pod vedením Václava Michala Pešiny z Čechorodu,¹⁵ roku 1842 byl vysvěcen a v Jarošově započal svou kněžskou kariéru.¹⁶ O rok později se přesunul do Kvílic u Slaného, kde převzal diecézi po kaplanu Václavu Štulcovi. Zde byl opět v kontaktu s Karlem Tupým (Boleslavem Jablonským).¹⁷ Václava Štulce Hlinka následoval i později, převzal po něm místo u sv. Rafaela v ústavu pro slepé.¹⁸ Během jeho pobytu v Praze mu Bernard Bolzano nabídl, aby se stal vychovatelem v hraběcí rodině, což ale Hlinka odmítl a roku 1847 přijal místo domácího učitele u barona Karla Theodora Sturmfedera v Hrádku u Sušice.¹⁹ V tomtéž roce napsal svou první povídku *Dvě svatby najednou*,²⁰ která vyšla roku 1848 ve 2. ročníku Štulcova *Blahověstu* s podtitulem „Obraz ze života od Fr. Pravdy“.²¹ Ve *Vlasti* č. 12 Hlinka vzpomínal na přijetí tohoto pseudonymu:

„Já jméno Pravda dal tomu kaplanovi v povídce, Štulc je přenesl na mne spisovatele, tak jsem se stal Pravdou, byl Pravdou nazýván dále a Františkem Pravdou již zůstal.“²²

Toto zaměstnání Hlinkovi nabízelo (především časové) možnosti k literární činnosti, proto v blízkosti rodiny barona Sturmfedera zůstal po několik dalších desetiletí. Jak sám píše, „činnost moje spisovatelská, láska k ní a horlivost v ní mne udržela v Hrádku.“²³

Roku 1874 v padesáti sedmi letech přijal kandidaturu do zemského sněmu za okresy Sušice a Horažďovice.²⁴ Politický život mu ale nevyhovoval, brzy se proto politice se odcizil a vrátil se

¹³ PRAVDA, F.: Vzpomínky Fr. Pravdy (Vojtěcha Hlinky) na studie theologické ve Vídni a v Praze r. 1838–1842. In: *Vlast' 7*, s. 260.

¹⁴ Tamtéž, s. 267.

¹⁵ PRAVDA, F.: Vzpomínky Fr. Pravdy (Vojtěcha Hlinky) na studie theologické ve Vídni a v Praze r. 1838–1842. In: *Vlast' 7*, č. 5, 02. 1891, s. 343.

¹⁶ Tamtéž, s. 343.

¹⁷ PRAVDA, F.: Vzpomínky Fr. Pravdy (Vojtěcha Hlinky) na první léta kněžství v Jarošově, Kvílicích a Praze r. 1842–1847. In: *Vlast' 7*, 04. 1891, s. 498.

¹⁸ Tamtéž, č. 8, 05. 1891, s. 580.

¹⁹ Tamtéž, č. 9, 06. 1891, str. 660.

Tamtéž, č. 10, 07. 1891, str. 739.

²⁰ PRAVDA, F.: Vzpomínky Fr. Pravdy (Vojtěcha Hlinky) na první léta kněžství v Jarošově, Kvílicích a Praze r. 1842–1847. In: *Vlast' 7*, č. 7, 04. 1891, s. 499.

NOVÁK, A.: František Pravda. In: *Listy filologické* 31, č. 2, 1904, s. 110–119.

²¹ PRAVDA, F.: *Dvě svatby najednou*. In: *Blahověst* 2, č. 15, 5. 3. 1848, s. 118.

PRAVDA, F.: Vzpomínky Fr. Pravdy (Vojtěcha Hlinky) ze života v Hrádku od roku 1847 až do roku 1891. In: *Vlast' 7*, č. 12, 09. 1891, s. 913, 914.

²² Tamtéž, s. 914.

²³ Tamtéž, s. 919.

²⁴ PRAVDA, F.: Vzpomínky Fr. Pravdy (Vojtěcha Hlinky) ze života v Hrádku od roku 1847 až do roku 1891. In: *Vlast' 8*, č. 1, 10. 1891, s. 15.

ke spisovatelské činnosti v Hrádku u Sušice,²⁵ v němž nakonec spisovatel zůstal až do své smrti 8. prosince 1904.²⁶

František Pravda napsal přes 200 povídek²⁷ pro širší lid, mládež a mladé řemeslníky, psal také divadelní hry pro děti či cestopisné prózy.²⁸ Svá díla vydával např. v časopisech *Blahověst*, *Poutník*, *Lumír*, *Obrazy života*, *Opavský besedník*, *Budivoj*, *Boleslavan*, *Školník* apod.²⁹ Přispíval také do lidových kalendářů, především katolických (do Štulcova *Poutníka z Prahy*, Skočdopolova *Poutníka svatováclavského*), okrajově i do jiných (*Učitelský kalendář*, *Posel z Prahy*). Většina povídek, které napsal, vyšla knižně ještě za jeho života. Jejich první soubornou edicí byly pětisvazkové *Povídky z kraje* vydané Jaroslavem Pospíšilem v letech 1851–1853. V sedmdesátých letech 19. století pak vyšly čtyři svazky u I. L. Kobera nazvané *Františka Pravdy Sebrané spisy* a v letech osmdesátých a devadesátých Kober pokračoval dalšími osmi svazky pod názvem *Františka Pravdy Sebrané povídky pro lid*.

Pravda se tedy zaměřoval především na krátké literární útvary. Většinu jeho textů lze charakterizovat jako povídky, v některých případech se jedná o novely, román však Pravda nikdy nenapsal.

2.2. Povídky

V povídkách Františka Pravdy dominuje křesťanská, lidovými a moralistní tendenčnost. Jeho vypravěč je subjektivní, často zastavuje vyprávění a přechází ke kázání, k vlastnímu hodnocení postav i děje. Využívá tak typ komentáře, který Pavel Šidák v publikaci *Narativní způsoby v české próze 19. století* označuje jako komentář moralizující a výchovný (v rámci kapitoly o komentářích „ke světu“). Jeho hlavní funkce je persvazivní a apelativní, pokouší se působit na čtenáře, přesvědčit a přimět ho ke správnému jednání.³⁰ Skrze takové komentáře se snaží čtenáře varovat před hříchem a špatným koncem.³¹ Většinou je pozorovatelem, který stojí

²⁵ PRAVDA, F.: Vzpomínky Fr. Pravdy (Vojtěcha Hlinky) ze života v Hrádku od roku 1847 až do roku 1891. In: *Vlast'* 8, č. 2, 11. 1891, s. 81.

²⁶ Heslo František Pravda (autorka Lenka Kusáková). In: *Lexikon české literatury. Osobnosti, díla, instituce 3/II P-Ř*. Praha: Nakladatelství Academia, 2000, s. 1058.

²⁷ MARTÍNEK, J., K.: *František Pravda. Jeho život a dílo*. Sušice: Měšťanská beseda, 1913, s. 23.

²⁸ Přehled původních prací Pravdových. In.: *Františka Pravdy Sebrané spisy*, sv. 4, Praha: I. L. Kober, 1877, str. 436–442.

²⁹ PRAVDA, F.: Vzpomínky Fr. Pravdy (Vojtěcha Hlinky) ze života v Hrádku od roku 1847 až do roku 1891. In: *Vlast'* 7, č. 12, 09. 1891, str. 917.

³⁰ ŠIDÁK, P.: Vypravěčský komentář: poučovat, přesvědčovat, vychovávat. In.: *Narativní způsoby v české próze 19. století* (ed. Alice Jedličková a kol.). Praha: Karolinum, 2022, s. 97–116.

³¹ Tamtéž.

vně příběhu, ale přesto zná niterné stavy, myšlenky a city postav, jejich motivace a důvody pro jejich chování. Vyprávění podává chronologicky, občas ho zpomalí vzpomínkami postav, líčením tradic či popisem prostředí. Málokdy se ale vzdává své role zprostředkovatele příběhu. Využívá také určitá moralistní zobecnění, kdy „předvádí singulární jev vyskytující se ve světě příběhu jako obecně platný“³² nebo explicitně apeluje na čtenářovo vlastenecké cítění. Tyto prvky, včetně moralistního a výchovného komentáře, lze považovat za základní lidovýchovné povídky,³³ což je žánr, který v Pravdově tvorbě zcela převažuje a pro který je narativní autorita velice důležitá.³⁴ Zároveň však Jiří Koten v publikaci *Narativní způsoby v české próze 19. století* podotýká:

„František Pravda nebyl jen konzervátorem exemplárních postupů. Některé prvky jeho autorské poetiky se jeví méně tradicionalisticky. Vypravěč také dokáže zaujmout postoj *očitého svědka*, zaznamenavatele malých historií v kraje. Jeho vědění pak vyplývá z precizních pozorování. Očité svědectví je vyztuženo životní zkušeností, která posiluje oprávnění kárat, soudit, nebo naopak shovívavě hodnotit, udělovat rady, výstrahy a varování.“³⁵

Pravdovy prózy se odehrávají v prostředí vesnic či maloměst, které spolu mnohdy vstupují do kontrastu. Čas většinou není specifikován, s výjimkou několika povídek z *Povídek z kraje*, v nichž se časový údaj objevuje hned na počátku vyprávění. Centrální kategorií jsou tu postavy. Těm Pravda věnuje nejvíce pozornosti, soustředí se na jejich vlastnosti, na mezilidské vztahy a morálku, a proto se jimi bude zabývat i tato práce. Nejvíce dominantními tématy spisovatelových próz jsou katolická víra, vlastenectví, výchova a život na vesnici. V tomto smyslu i *Lexikon české literatury III* uvádí, že: „Pravda je obráncem idylického, patriarchálního pořádku a líčí jeho blahodárné působení na individuální mravnost a mezilidské vztahy“.³⁶

Jak podotkl již František Holeček ve své monografii, František Pravda se nikdy nezabýval novými literárními směry, myšlenkami či ideami.³⁷ Jeho tvorba zůstávala během několika desetiletí statická, spisovatel byl věrný svým zásadám a pohledu na svět. V povídkách využíval

³² ŠIDÁK, P.: Vypravěčský komentář: poučovat, přesvědčovat, vychovávat. In.: *Narativní způsoby v české próze 19. století* (ed. Alice Jedličková a kol.). Praha: Karolinum, 2022, s. 104.

³³ Tamtéž, s. 149.

³⁴ KOTEN, J.: Autorita vypravěče a její role utváření dobových žánrů. Mezi Pravdou a Prášilem. In.: *Narativní způsoby v české próze 19. století*. Praha: Karolinum, 2022, s. 39.

³⁵ Tamtéž, s. 38–39.

³⁶ Heslo František Pravda (autorka Lenka Kusáková). In: *Lexikon české literatury. Osobnosti, díla, instituce 3/II P-Ř*. Praha: Nakladatelství Academia, 2000, s. 1059.

³⁷ HOLEČEK, F.: *František Pravda. Obraz jeho literární činnosti*. Brno: Benediktinská knihtiskárna, 1906, s. 13.

stále stejná témata, stejný repertoár postav i narativní postupy. Jeho prózy tak mohly působit schematicky, ustrnule či jednotvárně, zároveň však byly tematicky jednotné a uspořádané.

3. Narativní kategorie postavy a prostoru

3.1. Teorie postavy

Daniela Hodrová ve své knize *...na okraji chaosu...: Poetika literárního díla 20. století* říká: „Postava představuje takový prvek literárního díla epického a dramatického, který prostupuje všechny jeho roviny či složky a zřetelněji než jiné jeho prvky ukazuje jejich propojenost“.³⁸

Za jednu ze základních literárněteoretických kategorií považuje postavu také Bohumil Fořt, který zmiňuje, že postava je úzce spjata s rovinou příběhů – „vždy se vypráví příběhy o tom, že někdo někde něco činí nebo se někomu něco děje“.³⁹ S událostí spojuje postavu i Tomáš Kubíček v příručce *Naratologie: Strukturální analýza vyprávění*. Zabývá se dvěma návrhy na teoretickou analýzu postavy. První chápe tuto kategorii mimeticky, jako napodobení skutečného světa. Chování postav je posuzováno podle chování skutečných lidí. Druhý návrh, který lze označit jako sémiotický, tvrdí, že postava je „realizována svým určením *být známkou*“.⁴⁰ Dále se zabývá výstavbou postavy, přičemž zmiňuje Fosterovu opozici postav „plochých“, založených na jedné vlastnosti, a „kulatých, které mají více vlastností a v průběhu děje se mění“. Sám poté nabízí rozlišení postav na jednoduché a komplexní či statické, které se nevyvíjí, a dynamické, vyvíjející se. Mimo tyto pojmové dvojice zmiňuje opozice hlavní x vedlejší nebo kladné x záporné.

Daniela Hodrová v knize *...na okraji chaosu...: Poetika literárního díla 20. století* rozděluje postavy podle jejich způsobu existence v textu na postavy-definice a postavy-hypotézy. V prvním případě se jedná o postavy plně vysvětlitelné, které jsou uzavřené, jednotné, předvídatelné, bez tajemství. Zároveň ale zmiňuje, že takové typy postav nemusí být nutně schematické, vyprázdněné, mohou existovat také postavy-definice, které jsou „bohaté svou individuální charakteristikou“.⁴¹ Opozicí k tomuto typu jsou postavy-hypotézy, jež jsou

³⁸ HODROVÁ, D. a kol.: *--na okraji chaosu--: Poetika literárního díla 20. století*. Praha: Torst, 2001, s. 519.

³⁹ FOŘT, B.: *Literární postava. Vývoj a aspekty naratologických zkoumání*. Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2008, s. 13.

⁴⁰ KUBÍČEK, T.; HRABAL, J.; BÍLEK, P. A.: *Naratologie: Strukturální analýza vyprávění*. Praha: Dauphin, 2013, s. 58.

⁴¹ HODROVÁ, D. a kol.: *--na okraji chaosu--: Poetika literárního díla 20. století*. Praha: Torst, 2001, s. 556.

inkoherentní, mají nepředvídatelné a nemotivované chování. Takové postavy poskytují prostor pro množství různých interpretací.

V pojetí Hodrové je postava tvořena slovně tematickým komplexem, který se realizuje souborem textových jednotek. Ty se mohou vyskytnout v textu pouze jednou, jako např. vnější popis postavy, mohou se opakovat (takovým prvkem může být např. jméno) nebo obměňovat (např. líčení pocitů, jednání či myšlenek).⁴² Tento soubor jednotek je realizován v určitém textu několika způsoby. První dva zahrnují promluvy o postavě, a to buď promluvy vypravěče nebo jiných postav. Dalším způsobem jsou vlastní vnější a vnitřní monology postavy a čtvrtým jsou scénické poznámky, přičemž ty jsou užívány v dramatu.

Nad realizací a charakterizací postavy se zamýšlejí také autoři již zmíněné monografie *Naratologie*, kteří rozlišují charakterizaci přímou a nepřímou, zahrnující jednání postavy, její promluvy, vnější zjev, jméno, sociální zařazení, vztahy postavy k ostatním postavám či prostředí.⁴³

3.2. Teorie prostoru

Tomáš Kubíček v příručce *Naratologie: Strukturální analýza vyprávění* rozlišuje dva typy prostoru – vyprávěný svět a specifický způsob organizace, který označuje také jako strukturaci textu.⁴⁴ V této práci se budeme zabývat pouze prostorem vyprávěného světa, v němž se pohybují postavy.

Podle Kubíčka je každý prostor konstruován na základě výběru reprezentací, elementů (předměty, vzdálenosti, jevy apod.). Nejdůležitější vlastností narativního prostoru je nemožnost jeho kompletního zobrazení – vyprávěný svět vždy zahrnuje množství prázdných míst, skládá se pouze z detailů, které sice vytváří iluzi uceleného světa, ale pouze dokládají jeho mezerovitost,⁴⁵ srov. i Jedličková: „[...] Literární (konkrétně narativní) dílo konstruuje svůj svět na základě selekce fakt jako neúplný a vnitřní koherence dosahuje specifickými konstrukčními strategiemi, které jsou zároveň zdrojem určitých estetických účinků [...]“.⁴⁶

⁴² HODROVÁ, D. a kol.: *--na okraji chaosu--: Poetika literárního díla 20. století*. Praha: Torst, 2001, s. 519.

⁴³ KUBÍČEK, T.; HRABAL, J.; BÍLEK, P. A.: *Naratologie: Strukturální analýza vyprávění*. Praha: Dauphin, 2013, s. 66–70.

⁴⁴ Tamtéž, s. 78.

⁴⁵ Tamtéž, s. 78, 79.

⁴⁶ JEDLIČKOVÁ, A.: *Zkušenost prostoru*. Praha: Academia, 2010, str. 32.

Veškeré postavy se pohybují v prostoru zobrazeného světa, který je určitým způsobem strukturován a organizován. Jak zmiňuje Kubíček, prostředí je spojeno s vnímajícím subjektem, pokud bychom užili terminologii Mieke Balové, fokalizátorem. Způsob zobrazení prostoru skrze určitou perspektivu s sebou nese selekci z možných reprezentací prostoru a jeho vztahů, a to i v případě nulové fokalizace, kdy narativní perspektiva není zúžena.⁴⁷

Seymour Chatman ve své knize *Příběh a diskurs* píše, že prostředí postavu podtrhuje.⁴⁸ Prostor vyprávěného světa ale může zároveň „nést rysy příslušnosti k uměleckému směru [...] či k dobově akcentovanému tematickému plánu“⁴⁹ nebo může být spjat s určitým žánrem, čemuž se věnoval ve svém díle i Michail M. Bachtin.⁵⁰ Prostor s sebou může také nést jisté hodnoty, mít předurčenou povahu a stát archetypálním místem, které je spjato se zkušenostmi lidí. Taková místa vystupují jako „metafory určitých stavů a způsobů vnímání, postojů ke světu a k bytí“.⁵¹

⁴⁷ KUBÍČEK, T.; HRABAL, J.; BÍLEK, P. A.: *Naratologie: Strukturální analýza vyprávění*. Praha: Dauphin, 2013, s. 79.

⁴⁸ CHATMAN, S.: *Příběh a diskurs. Narativní struktura v literatuře a filmu*. Brno: Host, 2008, s. 145.

⁴⁹ KUBÍČEK, T.; HRABAL, J.; BÍLEK, P. A.: *Naratologie: Strukturální analýza vyprávění*. Praha: Dauphin, 2013, s. 86.

⁵⁰ BACHTIN, M. M.: *Román jako dialog*. Praha: Odeon, 1980 [1975].

⁵¹ HODROVÁ, D. a kol.: *Poetika míst*. Jihočany: H&H, 1997, s. 15.

4. Pravdovy postavy

Centrálním prvkem všech Pravdových děl z padesátých let jsou postavy, pocházející z venkovského lidu (sedláci, domkáři, čeledínové a děvečky), učitelé a kněží působící na venkově. Pravda se zabývá jejich charakterem, morálními hodnotami, vztahy mezi nimi i jejich vnitřním světem, čtenáři je předestírá bez jakéhokoliv tajemství či zastřenosti. Pokud bychom užili terminologii Daniely Hodrové, lze je označit jako postavy-definice. Jsou jednotné a explicitní, ale zároveň se nejedná o postavy nutně schematizované, jejich nitro není vyprázdněné ani zredukované. Jejich „ucelenost“ je zapříčiněna vypravěčovou vševědoudností, s níž postavy představuje, zná jejich emoční stavy, myšlenky, vnitřní motivace. Samy hýbají dějem, nejsou pouze pasivními příjemci fatálního osudu.

Fikční svět Pravdových povídek je postavami hustě osídlen. Vždy zobrazuje vesnici či malé město, v nichž žije větší počet obyvatel, má tak má v rámci zobrazeného světa možnost vykreslit různé charakterové rysy a ilustrovat své zásady. Arne Novák ve studii o Pravdovi zmiňuje, že „jej vyznačuje hluboká záliba pro charakterní kresbu rázovitých figur prostonárodních, břitký smysl pro svébytnost venkovského lidu [...]“.⁵²

Protagonisty bývají obvykle muži, v několika prózách se však objevují i ženské hlavní hrdinky (*Bětuška a sestra Katrin*, *Ona má rukavičky!*). Vesměs se jedná o postavy mladé, ve věku, kdy se žení a vdávají. Ve vedlejších rolích v povídkách vystupují postavy všech věkových kategorií, důležitou součástí světa jsou staří rodiče hrdinů, ze kterých se stávají výměnkáři a kteří mají vliv na volbu partnerů svých potomků. Postavy v dětském věku se ve většině povídek objevují též pouze ve vedlejších rolích, v postavení protagonisty jen výjimečně, např. pokud je námětem příběhu dětství a vyrůstání hlavního hrdiny (např. *Pražátko* či *Krejčí Fortunát*).

4.1. Charakteristika postav

Většina postav je charakterizována v momentu jejich prvního vstoupení do děje, v případě protagonistů hned zpočátku vyprávění. Vypravěč se zabývá popisem jak zevnějšku, tak i jejich povahy, obě složky vždy popisuje zároveň, nerozděluje je, jedna nepřevažuje druhou. Popis hlavních postav je většinou rozsáhlý, zevrubný, vypravěč využívá jak charakteristiku přímou, tak i nepřímou. Tímto detailním popisem se Pravda snaží podpořit dojem uvěřitelnosti postav, jak je tomu např. v novele *Krejčí Fortunát* při popisu Fortunátova otce Božety, v jehož případě

⁵² NOVÁK, A.: František Pravda. In.: *Listy filologické* 31, 2, 1904, s. 112.

z popisu vyplývá rovnou i jeho povahová zvláštnost. Svou přímostí a přisností působí ve vesnickém společenství nezvykle.

„Domkář Božeta je prostřední výšky a již se nemůže nazývat mladým. Však mýlí se, kdo ho vidí, a těžko uhodne jeho stáří. Je drobný v obličeji, kulaté tváře se mu červenají, holí si je v sobotu a před každým svátkem. Má dva kabáty; pro neděli dlouhý, pro všední den krátký, a mimo to chová v zásobě bílou vlněnou kazajku. Božetovi nikdy není zima nebo teplo, nemluví o tom a nenaříká si; ať na něj prší, slunce do něho pálí, je spokojen a neběduje. Také ho nikdy neslyšíš smáti se, leda řekne „Hm“, k úsměvu stáhne rty a hned se zase utiší, zachováváje obyčejně klid. Nevydává se ani za mladého ani za starého; co se patří, to činí; co jest nepravé a neslušné, toho se varuje; je mu jedno, ať se tím podobá mládencům nebo starcům; nechlubí se, že je čerstvý a silný jako oni; nežaluje a nestýská si, že by mu věk působil nesnáze a obtíže jako těmto. Je vdovec, mimo syna nemá dětí. Nikdo mu neslouží a nepomáhá.“⁵³

Jména postav Pravdův vypravěč uvádí vždy, v rolích hlavních hrdinů nikdy nevystupuje postava beze jména. Čtenář se ho dozvídá v okamžiku, kdy je postava poprvé zmíněna, ať už z promluvy vypravěče („Třetí neděle adventní r. 1847 Martin, nejstarší syn sedláka Lehkého v Modříně [...]“),⁵⁴ nebo z řeči jiných postav, jako např. v povídce *Štěpánův Vít učí se na kněze*: „[...] zdá se mi, že bych našemu Vítovi ‚vy‘ neřekl [...]“⁵⁵ či novele *Učitel z Milešovic*:⁵⁶ „Pravil: ‚Milý Háčku, váš Václav je vtipný hoch [...]“⁵⁷ Tato próza je jako jedna z mála vyprávěna v ich-formě, hlavní hrdina vzpomíná na svou životní cestu. Nejprve představuje sám sebe, čtenáři prozrazuje svůj věk v době, kdy se příběh odehrává, a zabývá se i vlastní charakteristikou, celé své jméno však neudává, čtenář se ho dozvídá později. V případě postav vedlejších většinou nebývá zmíněno jméno celé, postavy jsou oslovovány buď jen vlastním jménem, nebo jen příjmením. Jména Pravdových postav jsou česká, obyčejná – Jan Zralý, Václav Háček, Matěj Krajíček, Adam Dvořák, Marie Zelenková, Johana Svatošová, Kateřina Krupičková apod. Jediná postava mající zvláštní, neobvyklé jméno, je krejčí Fortunát Božeta, tato skutečnost je však součástí povahové charakteristiky jeho otce:

⁵³ PRAVDA, F.: Krejčí Fortunát. In.: *Krejčí Fortunát a jiné povídky*. Praha: Vyšehrad, 1950, s. 8.

⁵⁴ PRAVDA, F.: Martinův nový plášť. In.: *Povídky z kraje*, sv. 2. Praha: Jaroslav Pospíšil, 1851, s. 70.

⁵⁵ PRAVDA, F.: Štěpánův Vít učí se na kněze. In.: *Povídky z kraje*, sv. 3. Praha: Jaroslav Pospíšil, 1852, s. 4.

⁵⁶ Od roku 1880 byla novela vydávána také pod názvem *Učitel ze staré školy*. HOLEČEK, F.: *František Pravda. Obraz jeho literární činnosti*. Brno: Benediktinská knihovna, 1906, s. 9.

⁵⁷ PRAVDA, F.: Učitel ze staré školy. In.: *Františka Pravdy Sebrané povídky pro lid*, sv. 6. Praha: I. L. Kober, 1882, s. 243.

„Když se mu narodilo dítě, podíval se do kalendáře [...] a vybral si pro ně jméno svatého, který na ten den právě připadl. Žena prosívala, aby dal syny a dcery křtítí na jména ve vsi obyčejná. Neučinil to, říká se „Jméno jako jméno! [...]“⁵⁸

Jména postav většinou nejsou spjata s vyhraněnou individualitou. Oslovení ženských postav však bývá propojeno s prostředím, v němž se dívky nachází. V prostoru vesnice jsou jmenovány hypokoristiky (Kačenka, Bětuška, Marianka, Baruška), v prostředí města se jejich jména často zkracují a poněmčují, jako např. v povídce *Bětuška a sestra Katrin*: „Takto Katy, kterouž nyní Katrin nazvali [...]“⁵⁹ což vypravěč ostře kritizuje jako nevlastenecké a marnivé.

V mnoha povídkách se jméno hlavní postavy objevuje již v titulu (*Krejčí Fortunát, Bětuška a sestra Katrin, Matěj sprosták, Sedlák Krupička*). Neplatí to však o všech autorových prózách. V některých titulech se objevuje také pojmenování hlavní postavy opisem (*Učitel z Milešovic, Pražátko*), zdůraznění negativní vlastnosti hrdiny či její příčiny (*Žárlivý Adam, Vávra kuřák, Martinův nový plášť, Ona má rukavičky!*) nebo naznačení děje či tématu povídky (*Zralých Jan si hledá nevěstu, Štěpánův Vít učí se na kněze, Hospodáři a výminkáři*). Uvedením hlavního hrdiny v názvu prózy Pravda upozorňuje na své hlavní zaměření – na postavy.

Jak již bylo zmíněno, při charakteristice postav je věnován prostor popisu celkového vzhledu a oděvu. Ten má v Pravdových povídkách podstatnou roli, skrze něj je manifestován společenský status postav či jejich sociální situace (viz kap. Společenská hierarchie). Jak píše Milena Lenderová v publikaci *Z dějin české každodennosti*, „oblečení bylo [po celé 19. století] vnímáno jako doklad stupně společenské prosperity a společenského postavení nositele“.⁶⁰ Mnohdy se proto postava pokouší prostřednictvím oděvu o určitou stylizaci, snaží se jeho pomocí své okolí přesvědčit o svém odlišném, často vyšším, postavení, které mu však nepřísluší. V povídce *Krejčí Fortunát* se hlavní hrdina dostává ke krejčovskému mistru a jeho synovi, kteří se prostřednictvím svého oděvu a chování snaží působit jako bohatí měšťané:

„Byl-li zavolán do panských domů, nešel pěšky, nýbrž najal si kočár a vystrojil se, že tak nebyl vyšňořen ani ten, jemuž bral míru. I doma býval pěkně oblečen a upraven, každý den si dal holit vousy, vlasy si přičesával před zrcadlem každou hodinu. Mladý mistr byl ještě mnohem vznešenější a nikdo by nebyl hádal, že je krejčí.“⁶¹

⁵⁸ PRAVDA, F.: *Krejčí Fortunát*. In.: *Krejčí Fortunát a jiné povídky*. Praha: Vyšehrad, 1950, s. 12.

⁵⁹ PRAVDA, F.: *Bětuška a sestra Katrin*. In.: *Povídky z kraje*, sv. 1. Praha: Jaroslav Pospíšil, 1851. s. 62.

⁶⁰ LENDEROVÁ, M.: Oblékání a oděvní móda. In.: LENDEROVÁ, M.; JIRÁNEK, T.; MACKOVÁ, M.: *Z dějin české každodennosti. Život v 19. století*. Praha: Karolinum, 2009, s. 104.

⁶¹ PRAVDA, F.: *Krejčí Fortunát*. In.: *Krejčí Fortunát a jiné povídky*. Praha: Vyšehrad, 1950, s. 115.

Na marnivost, honosnost a okázalost v odívání nahlíží vypravěč velice kriticky, postavy mající tyto charakterové rysy ostře napomíná. Všechny postavy si jsou vědomy sebe sama a svého vzhledu, jen tyto také způsobu, jakým jím na své okolí působí nebo chtějí působit. Protagonisté, které vypravěč chválí, si na vzhledu nezakládají, není pro ně prioritou, jejich oděv odpovídá jejich společenskému statusu, ale také jejich skromné, pokorné a nábožné povaze. Takový kontrast vykresluje Pravda v povídce *Dvě svatby najednou*, v níž dochází ve stejný čas ke dvěma svatbám ve dvou různých rodinách. Jedna svatba je tichá, malá, snoubenci Vojtěch a Lidmila jsou pokorní, skromní, jejich prioritou je víra a ctnost. Při druhé svatbě se hledí na okázalost, honosné oděvy budoucího manželského páru Jana a Kateřiny, konají se velké přípravy, svatba je hlučná, účastní se jí velké množství lidí.

Vzhled (včetně oděvu) je v Pravdových povídkách podstatný i proto, že postavy jsou podle něj okolím hodnoceny a posuzovány. Při volbě budoucího partnera hraje právě tato stránka důležitou roli. V próze *Zralých Jan si hledá nevěstu* si protagonista hledá dívku, která není marnivá, na vzhledu a parádě si nezakládá, cení si upravenosti, čistoty a prostoty. Díky přívětivému vzezření si Fortunát Božeta (*Krejčí Fortunát*) získá důvěru nesmělé a vyděšené dívky Johanky:

„Vidí, že je oblečen jako pán, jeho čisté oko jeví soucit, vysoké čelo odhodlanost a sílu, celá jeho postava se jí líbí, zdá se jí, jako by ho znala, důvěřuje mu a utíká se pod jeho ochranu.“⁶²

Velkou roli ve vesnickém prostředí a společenství hraje u Pravdy změna vzhledu. Jak již bylo zmíněno, prostřednictvím oděvu se manifestuje povaha postavy, zároveň však na něm závisí přijetí člověka do společenství. Matěj Krajíček, hlavní hrdina povídky *Matěj sprostáček*, stojí na okraji vesnické pospolitosti kvůli své povaze i způsobu odívání. Nenosí šaty a předměty jako ostatní chasníci. Jeho duševní proměna (viz kapitola *Proměny postav*) je spjata se změnou jeho vzhledu:

„A což až mne uhlídá v dlouhém kabátě a kastorovém klobouku, tuť asi se nebude více za mě stydět. Hodinky a fajfku také mám [...]“⁶³

Oděv či jeho součást v Pravdových povídkách může fungovat i jako pokušitel, prostředek k mravnímu a charakterovému poklesku (viz dále kapitola *Proměny postav*).

⁶² PRAVDA, F.: *Krejčí Fortunát*. In.: *Krejčí Fortunát a jiné povídky*. Praha: Vyšehrad, 1950, s. 132.

⁶³ PRAVDA, F.: *Matěj sprostáček*. In.: *Povídky z kraje*, sv. 1. Praha: Jaroslav Pospíšil, 1851, s. 119.

4.1.1. Vnější a vnitřní svět postav

Pravda ve svých povídkách vykresluje pravidelný rytmus venkovského života těsně spjatého s přírodním cyklem. Hlavní životní náplní postav je práce a péče o hospodářství, zabývají se každodenními problémy, které jsou s těmito činnostmi spojené.

„Na statcích po otcích zděděných se rodí, rostou, žení a vdávají, děti plodí a vychovávají, stárnou a umírají. Život jejich plyne v práci a v pokoji [...]. Mají své starosti a mají i své radosti [...]. Práce všedních dnů, [...] v ní ubíhá život, až šťastně a klidně končí na tichém, stinném venkovském hřbitůvku [...].“⁶⁴

Pravidelnost však není určována pouze hospodářskými pracemi, nýbrž také každoročně se opakujícími svátky, slavnostmi a zvyky, které Pravda popisuje se stejnou detailní přesností jako všední, každodenní činnosti protagonistů. Zevrubně líčí přípravy a průběh svateb, primic, masopustů, ale také zábav a hospodských tancovaček, které hojně navštěvují zejména mladí lidé. Život postav je těsně spjat s tradicemi a společenskými konvencemi, jimž bude více pozornosti věnováno v následujících kapitolách.

Pravdovy postavy sledují čistě praktické cíle, jejich starostí je ekonomické zajištění a hospodářství, které jim zaručí život bez dluhů a chudoby. Nezabývají se tedy žádnými vyššími idejemi, nečiní velká hrdinská gesta. Nepřemýšlí nad sebou samými, nad svým posláním či místem ve světě. Postavy nemají žádné sny, jejichž podmínkou by bylo přesáhnutí vytčeného osudu, jejich nejvyšším cílem je spokojený rodinný život na vzkvétajícím statku. Nezápasí s přírodou, společenským systémem ani vyšším řádem, nýbrž sami se sebou, se svými vlastnostmi, popř. s chováním okolí. Jejich nitro není vyprázdněné, postavy nejsou emočně ploché, naopak, jsou schopny hlubokých citů. Protagonisté se nejednou dostávají do vypjatých situací, které doprovází emočně silné duševní stavy. Např. Josef Truska (*Hospodáři a výminkáři v Suchoparech*) takovým momentem prochází, když stojí nad hrobem svého otce a lituje svého zacházení s ním, „chce plakat, ale nemůže, srdce se mu chvělo, ho tlačilo, bolelo, hlava div se mu nerozpukla, ale oči ani slzičky neprolily“.⁶⁵ Jednou z psychologicky nejpracovanějších postav Pravdových povídek je Matěj (*Matěj sprosták*), který se nenechává ovlivňovat svými city, prochází však duševně náročnou situací, což vede k rozjitření jeho emocí:

⁶⁴ HOLEČEK, F.: *František Pravda. Obraz jeho literární činnosti*. Brno: Benediktinská knihtiskárna, 1906, s. 48.

⁶⁵ PRAVDA, F.: *Hospodáři a výminkáři v Suchoparech*. In.: *Františka Pravdy Sebrané povídky pro lid*, sv. 1. Praha: I. L. Kober, 1877, s. 302.

„[...] ale Matěj přece takovou lítost cítil v srdci, že mu po celý den slze stály v očích. Bolest nad Mariankou znova se v něm probudila a myslil, že si zoufá.“⁶⁶

František Pravda usiluje o to, aby charakteristika postav byla úplná a čtenář měl představu jak o vzhledu, povaze a vnitřním světě dané postavy, tak také o jejich životě na vesnici. Zároveň se snaží, aby čtenář hned při prvním setkání s ní rozeznal, zda je postavou pozitivní či negativní. Pozitivní protagonisty staví Pravda čtenáři jako vzor v chování, jednání i oblékání. Negativně hodnocené postavy naopak fungují jako „odstrašující“ případy, Pravda se na nich snaží ilustrovat, jaké chování vede k mravnímu a morálnímu pádu, snaží se před nimi čtenáře varovat.

4.2. Řeč a promluvy postav

Podobně jako jména postav, ani jejich řeč není individualizovaná, nevypovídá o specifických rysech mluvčích. I přesto, že se Pravdovy rané povídky odehrávají na jihu Čech a Moravy,⁶⁷ v promluvách postav se téměř neuplatňují regionální dialekty. Mluví spisovně, pouze výjimečně se objevují prvky nespisovnosti.

Postavy promlouvají v dialozích, jimž dává vypravěč velké množství prostoru. Nevedou však vnitřní monology a nevyjadřují své myšlenky ve zdoluhavých úvahách. Monolog využívá především vypravěč při charakteristice aktérů, líčení zábav a tradic. Postavám je poskytnut prostor pro dlouhé monology pouze v okamžicích, kdy zastávají místo vypravěče či fungují v roli kazatele. Kázající postavou může být sám kněz, kterému tato činnost přísluší, ale může se jednat i o některou z postav, jíž vypravěč kázání přenechává. V takových promluvách se objevuje téměř biblický patos:

„Přiznej se jim, že jsi chybila, pros je za odpuštění, slib napravení, odřekni se hříchu, více se ho nedopušť, veď život počestný, a nejenom rodiče na tvou hanbu zapomenou, i sám Bůh milosrdný od poskvrny tě očistí.“⁶⁸

V povídkách se však objevují i monology postav, na něž vypravěč nahlíží kriticky. V próze *Zralých Jan si hledá nevěstu* se Jan ocitá v rodině potenciální manželky, její matka ho však od námluv nevědomky odradí dlouhou promluvou o majetku a výbavě, která by dceři po svatbě

⁶⁶ PRAVDA, F.: Matěj sprosták. In.: *Povídky z kraje*, sv. 1. Praha: Jaroslav Pospíšil, 1851, s. 125.

⁶⁷ „Jednající osoby jsou skorem vždy rázovité a prosté postavy venkovanů z českomoravské vysočiny [...]. Podány jsou životně, jakoby vzaty byly ze skutečnosti, takže každý jihočeský člověk vidí se v nich jako v zrcadle.“ HÁLEK, V.: František Pravda. In.: *Vlast'* 22, 9, 06. 1906, s. 766.

⁶⁸ PRAVDA, F.: Bětuška a sestra Katrin. In.: *Povídky z kraje*, sv. 1. Praha: Jaroslav Pospíšil, 1851. s. 86.

případla. Komentující vypravěč takové promluvy kritizuje, vytýká postavě přílišnou mnohomluvnost a obrací se ke čtenáři: „Milý čtenáři, oddechni si, než se matka z kuchyně vrátí, možná že si ještě na podvazky vzpomene, a potom, běda nám, uslyšíme snad nové pojednání“.⁶⁹

Postavy obecně přikládají vysokou hodnotu hovorům ostatních o nich samých nebo o jiných lidech. Na názorech, jaké má o určité osobě její okolí, jim velmi záleží; mnohokrát ostatně dochází k tomu, že okolí prozradí protagonistovi skutečnou povahu určité osoby a varuje ho. V Pravdových povídkách je také často obsažena výstraha před řečí špatnou, lživou, nabádající ke zlým činům, a to především v novele *Hospodáři a výminkáři v Suchoparech*. Zde vystupuje např. postava nádeníka Křepely, který svými pomluvami popudí Josefa proti jeho rodičům a doufá, že z jeho špatných činů vůči nim bude mít vlastní prospěch.

Po stránce formální tedy promluvy postav nejsou příznakové, neobjevuje se nářečí, obecná čeština apod., ale po stránce obsahové je řeč odrazem jejich charakteru. Kladné postavy mluví prostě, bez patosu či vznešených frází, zatímco promluvy postav hodnocených záporně nesou rysy vzletnosti, prudkosti, neuváženosti, neupřímnosti. Takové postavy také mluví často samy o sobě, o svých vlastnostech či vzhledu, což vypravěč kritizuje jako marnivost a sebestřednost.

4.3. Proměny postav

Autorovou prvotinou byla krátká povídka *Dvě svatby najednou*. Jak zmínil Ferdinand Strojček, tato povídka „sama naznačuje přesný směr celé [spisovatelovy] další přebohaté činnosti literární“.⁷⁰ Už zde totiž Pravda definoval dva póly postav, s nimiž posléze ve svých prózách pracuje. Jeden pól představují postavy, jejichž charakter je bez vad a jejichž systém morálních hodnot je nastaven (podle autorova přesvědčení) správně. Jejich vlastnostmi jsou zbožnost, pokora, úcta k rodičům, pracovitost, prostota, upřímnost apod. Takové hrdiny Pravdův vypravěč hodnotí kladně.

Do kontrastu s nimi je pak stavěn druhý typ – postavy, které jsou morálně defektní, prokazují se vlastnostmi, jako jsou marnivost, pýcha, žárlivost, okázalost, zhýralost, jejich víra je pouze rutinní či úplně absentuje. Vypravěč tyto protagonisty často kárá, vychovává, stávají se objekty jeho kritiky a moralizování.

⁶⁹ PRAVDA, F.: Zralých Jan si hledá nevěstu. In.: *Povídky z kraje*, sv. 2. Praha: Jaroslav Pospíšil, 1851, s. 28.

⁷⁰ STREJČEK, F.: Český lid v díle Františka Pravdy. In.: *Vlastivědné zprávy horního Pootaví 1960-1961*. Sušice: Vlastivědné muzeum horního Pootaví, 1962, s. 14.

Postavy těchto dvou základních typů jsou vesměs statické, téměř se nevyvíjejí, v povídkách obvykle vystupují ve vedlejších rolích. Pravda ale pracuje také s postavami dynamičtějšími, např. v novele *Pražátka* a povídce *Matěj sprostáček*. Hrdinové těchto próz mají bohatý a komplexní vnitřní svět a v průběhu vyprávění se jejich charakter proměňuje.

V Pravdových povídkách z padesátých let lze vysledovat tři možnosti proměny postav. První možností je vývoj „vzhůru“, kdy dochází k napravení, odstranění špatných charakterových rysů. Tímto pozitivním vývojem prochází většina hlavních hrdinů povídek, které jsou předmětem této analýzy. Druhý typ cesty směřuje hodnotově „dolů“, postava se svých špatných vlastností nezbaví a z morálního úpadku se již nedokáže vymanit. Do této kategorie lze zařadit pouze hlavní hrdiny dvou próz, a to Katrin z povídky *Bětuška a sestra Katrin*, která po smrti svého nemanželského dítěte umírá také, a Petra Kardu z novely *Hospodáři a výminkáři v Suchoparech*, který následkem neuváženého jednání upadne s celou rodinou do chudoby. Třetí možností je regresivní proměna. Ta se však vztahuje na jedinou postavu z analyzovaných povídek – Matěje Krajíčka (*Matěj sprostáček*). Matějovu změnu k lepšímu nejprve podnítl změna prostředí a touha zavděčit se milované dívce Marii. Následuje však duševní otřes, když Matěj zjistí, že Marie vstupuje do manželství s chasníkem, který ji svedl, a jeho životní cesta nabírá opačný směr – vrací se zpět do výchozího stavu a už v něm setrvává.

Stejně jako bylo možno vysledovat tyto tři možnosti proměny, lze určit i tři příčiny mravního poklesku či rozvinutí špatné vlastnosti. První příčinou může být určitý předmět, který postavy vlastní a který vede k poškození jejich charakteru. V povídce *Martinův nový plášť* se jedná o plášť, jenž si hlavní hrdina nechává ušít. Jeho okolí ho obdivuje, Martin zpychne a jeho jednání začne připomínat chování panstva. Hlavního hrdinu pak nový plášť přivádí do dluhů a konfliktů. V próze *Ona má rukavičky!* hrdinka Voršila podlehne pokušení a koupí si rukavičky, což je jejím okolím vnímáno jako marnivost a snaha vystoupit ze sociální vrstvy, jež jí přísluší, jelikož rukavičky mohly nosit pouze dívky z vyšší společenské vrstvy, které nepracovaly manuálně. Skutečnost, že děvečka Voršila vlastní rukavičky je vesnickým společenstvím nahlížena velice kriticky a vede k pomluvám a posměškům. Druhý pramen není vnější, nýbrž vnitřní. Postavy si s sebou špatnou vlastnost nesou již od dětství, jak je to např. v případě Adama (*Žárlivý Adam*). Jeho žárlivost způsobuje nejen konflikty s okolím, ale také rozkol v manželství. V povídce *Vávra kuřák* je negativní vlastnost, kouření, od narození rozvíjena a okolím podporována:

„Vávro, bafni si,“ říkával sedlák Náhlík k svému synu, když ještě malý chlapec byla a na dřevěné holi ke kuřákům přihopkoval, okolo kamen sedícím. Vávra si do úst trubku

od dýmky strčiti nechal, nadmul tváře, bafnul, vypustil kouř a dal se do kašlání. Kuřáci okolo kamen se smáli, a otec pravil: „Chlapče, z tebe bude kuřák [...]“.⁷¹

Třetí, a zároveň nejčastější, příčinou rozvinutí špatného charakterového rysu je vliv prostředí. Může jím být prostor, v němž se postavy pohybují (*Bětuška a sestra Katrin*, *Krejčí Fortunát*), chování okolí k postavě (*Učitel z Milešovic*, *Zralých Jan si hledá nevěstu*, *Pražátko*, *Hospodáři a výminkáři*) nebo další vnější okolnosti (*Sedlák Krupička*).

Do tří kategorií lze rozdělit také způsoby, jimiž dochází k napravení postavy (pokud k němu tedy vůbec dochází, jak bylo zmíněno výše) – pohnutkou může být odstranění pokušení, víra či jiná okolnost. V povídkách *Martinův nový plášť* a *Ona má rukavičky!* je příčinou mravního poklesu předmět, k napravení tak dochází v okamžiku, kdy je postavám odstraněn z dosahu, ať už jiným člověkem nebo jimi samými. Plášť, který ho uvedl do dluhů a konfliktů, Martinovi ukradne jeho závistivý a pomstychtivý přítel Josef, čímž se mu snaží ublížit. Jeho čin má však opačný účinek – Martin si uvědomí své chování a napraví vztahy se svým okolím.

„Podivná věc, dokud Martin v plášti chodil, nosil hlavu vysoko, pyšně si vyšlapoval, každému se postavil a nic se neštít; jakmile však byl zase bez pláště, smělost ho opustila, a na popeleční středu byl ještě bázlivější nežli tenkrát, když ještě slávu a blaženost pláště nebyl okusil. Bylo na něm viděti, že se stydí setkati se se známými; šel jakoby žádného neznal; v kostele se postavil pod kruchtou, aby ho lidé neviděli; přišel již pozdě [...]. Po kostele nezašel si do vinopalny, jak to v masopustě činíval, nýbrž rovnou cestou spěchal domů [...]“.⁷²

Voršila v rukavičkách poznala příčinu pomluv a – na rozdíl od Martina, kterému byl plášť odejmut – se svého pokušení vzdala sama, když rukavičky hodila do potoka.

Většina postav nachází napravení a odpuštění v křesťanské víře a morálce. Cestu k Bohu si buď najdou samy, jako např. Jan (*Zralých Jan si hledá nevěstu*), který pozná svou pýchu a modlitbou dojde k pokornějšímu náhledu na svět, nebo prostřednictvím jiné postavy. Tou bývá nejčastěji kněz (popř. kaplan), jak je tomu v prózách *Sedlák Krupička* či *Učitel z Milešovic*. Postavě Josefa z novely *Pražátko* k napravení pomůže nejen kněz, který ho

⁷¹ PRAVDA, F.: Vávra kuřák. In.: *Povídky z kraje*, sv. 2. Praha: Jaroslav Pospíšil, 1851, s. 107–108.

⁷² PRAVDA, F.: Martinův nový plášť. In.: *Povídky z kraje*, sv. 2. Praha: Jaroslav Pospíšil, 1851, s. 99–100.

přivede k víře, ale také autorita dobrého, spravedlivého a kázeň vyžadujícího mlynáře, kterého vypravěč popisuje slovy:

„Mnozí lidé velikou schopnost mají, působiti na jiné. Výborné vlastnosti jejich požadují vážnosti, sobectví jest od nich daleko vzdáleno, láska je vede, přisnost jejich jest spravedlivá, kdo pod moc jejich se dostane, nemůže jí odolati, jest k nim jako upoután a následuje jich kamkoli ho táhnou, ačkoliv by se jim rád vymknul a chodil cestami zcela jinými.“⁷³

Vnější autorita pomůže k napravení také Fortunátu Božetovi. Nejedná se však o autoritu v osobě kněze, nýbrž starého otce.

Posledním způsobem je napravení prostřednictvím určité externí nebo interní okolnosti.

V povídce *Vávra kuřák* nabývá vnější podoby husara, který výrazně zasáhne do děje tím, že Vávrovi ukradne dýmku. To Vávru přinutí ke vstupu do armády a odchodu do boje, aby husara našel. Zkušenost bitvy hrdinu napraví a domů se vrací bez dýmky a bez závislosti na kouření. V povídkách *Matěj sprosták*, *Žárlivý Adam* a *Hospodáři a výminkáři v Suchoparech* procházejí postavy vnitřním, duševním ořesením. Pro Matěje Krajíčka je jím svatba jeho milé Marie (viz výše). Postavy Adama a Josefa Trusky (*Hospodáři a výminkáři*) jsou vystaveny vypjaté situaci smrti blízké osoby. Adamova žárlivost téměř zapříčiní smrt jeho manželky Johany, což ho vede k uvědomění si této negativní vlastnosti a ke snaze ji změnit. Úmrtí starého výminkáře Trusky má za následek charakterovou proměnu jeho syna, který mu jeho dobrotu a štědrost oplatil nevděčností, surovostí a zlobou:

„Josef u nového hrobu je sám; dívá se na něj, – vzpomíná na toho, kdo v něm leží, na svého otce, – vidí ho před sebou – a napadá mu vše, co pro něj jak živ byl učinil. Mizí mlha před očima jeho, odstupuje vášeň, rozeznává, soudí; – skutky otcovy ukazují se mu v jiném světle, než je posud vídával, – skutky jeho vlastní již nejsou bez chyby, bez viny, – děsí se jich a dorážejí mu na duši, že pod tíží jejich kloní se, klesá k zemi.“⁷⁴

Do vypjaté situace, jež vyústí do kontaktu se smrtí, se dostává také hlavní hrdina novely *Pražátko* Josef. Smrt ale nehrozí jemu blízké osobě, nýbrž Josefovi samotnému. Putuje během tuhé zimy a mrazem a hladem téměř umírá na silnici, z níž ho zachrání dobrý mlynář.

⁷³ PRAVDA, F.: *Pražátko*. In.: *Povídky z kraje*, sv. 5. Praha: Jaroslav Pospíšil, 1853, s. 114.

⁷⁴ PRAVDA, F.: *Hospodáři a výminkáři v Suchoparech*. In.: *Františka Pravdy Sebrané povídky pro lid*, sv. 1. Praha: I. L. Kober, 1877, s. 304.

Jak z výčtu příkladů vyplývá, negativní vlastnosti a charakterové rysy nejsou v Pravdových povídkách fatální, většině postav je otevřena možnost nápravy a dosažení šťastného konce. Pravda se snaží svým čtenářům především ukázat, že cestou z morálního úpadku či situace vzniklé z negativní vlastnosti může být upřímná víra, pokora a kázeň.

4.4. Ženské postavy

Jak píše Václav Dresler v článku *Žena a láska v literární tvorbě Františka Pravdy*, ženami jsou „hustě zalidněny všechny, i nejdrobnější autorovy novelky“.⁷⁵ Jen malé množství se jich však objevuje v rolích hlavních hrdinek.

V Pravdových povídkách z padesátých let jsou pouze dvě prózy s ženskými protagonistkami, a to *Ona má rukavičky!* s hlavní hrdinkou děvečkou Voršilou a *Bětuška a sestra Katrin*, v níž jsou hrdinky jmenovány již v titulu. V ostatních případech jsou ženské postavy vesměs postavami vedlejšími, vystupujícími v rolích potenciálních partnerek mužského protagonisty.

Zatímco mužské postavy procházejí často nějakým vývojem, ať pozitivním či negativním, charakter ženských postav se mění pouze výjimečně. Jestliže Pravda rozděluje své postavy do dvou typů (viz kap. Proměny postav), na mužské protagonisty se toto dělení někdy nevztahuje, na ženy však téměř vždy. Pravda zná pouze dvě podoby ženy – ženou „čistou“ a ženu „hříšnou“. Tyto dva typy jsou často stavěny do kontrastu a autor se na nich snaží ilustrovat své zásady. Žena „čistá“ je vykreslena jako dokonalá, téměř andělská bytost, kterou charakterizují vlastnosti jako cudnost, nesmělost, upřímná víra, krása, nevinnost. Je líčena jako „ideál nejnádhernějšího ženství a jako nejžádoucnější bod pro mužský pohled.“⁷⁶ Takové ženské postavy jsou tiché, plaché, jsou schopny hlubokého citu, nejsou však ovládány vášněmi.

„[...] pro rodinnou, mateřskou, manželskou i sesterskou povinnost mají Pravdovy ženy smysl značně rozvinutý a svůj životní úděl vidí především v práci, sebezapření i sebeobětování.“⁷⁷

Příběhy žen „čistých“ mají zpravidla dobrý konec, sňatek uzavírají z lásky, ne z vypočítavosti, jejich rodinný život je šťastný a jejich hospodářství vzkvétá.

⁷⁵ DRESLER, V.: *Žena a láska v literární tvorbě Františka Pravdy*. In.: *Ženský svět* 9, 5, 5. 3. 1905, s. 60.

⁷⁶ Tamtéž.

⁷⁷ Tamtéž, s. 61.

Opakem je žena „hříšná“, mezi jejíž charakteristiky patří přelétavost, nevěra, neupřímnost, lehkomyšlnost apod. Takové ženy si činí mnoho známostí, podléhají smyslnosti. Upřímná víra u nich zcela absentuje, velký význam přikládají vzhledu, bývají marnivé, rády působí okázale. Jejich příběhy mívají zpravidla nedobrou koncovku, vypravěč před jejich osudem varuje. Je však třeba podotknout, že žena „čistá“ u Pravdy převažuje.

Z tohoto mechanického rozdělení se vyjímají pouze dvě ženské postavy, a to Voršila a Marie, jejichž charakter byl okolnostmi pokažen. Děvečka Voršila si z marnivosti koupí rukavičky, dokáže se však svého pokušení zbavit a napraví se. Naopak Marie, vystupující v povídce *Matěj sprosták* podlehně zkaženému chasníkovi Martinovi, čímž se stane terčem pomluv a uvrhne se do hanby a neštěstí.

Jak píše Václav Dresler:

„Hrdinek mezi nimi nenajdeme. Totiž hrdinek v pravém rozsahu tohoto pojmu jako ženských jedinců, rozběhších se za velkou myšlenkou nebo všelidskou ideí a na její realizaci obětujících pak vše: mládí, krásu, nevinnost, krev a po případě i několik desetiletí života.“⁷⁸

Prostřednictvím ženských postav se Pravda snaží vychovávat své čtenářky. Předkládá jim vzory, na nichž ukazuje, jaké by měly být, aby dosáhly šťastného života. Takové hrdinky staví do kontrastu s ženami „hříšnými“, jimiž uvádí negativní vlastnosti, kterých by se měla každá dobrá žena vyvarovat.

4.5. Mezilidské vztahy

Významnou roli v povídkách hrají nejen samotné postavy, ale také vztahy, do kterých mezi sebou vstupují a které utvářejí jejich povahy.

4.5.1. Vztahy rodinné

Všechny Pravdovy postavy se vyznačují intenzivními vazbami na rodinu, vztahy v jejím rámci jsou jedním ze základních témat povídek. Jsou, jak bylo v této době obvyklé,⁷⁹ založeny na úctě a poslušnosti dětí k rodičům. Ti za ně často rozhodují, jejich slovo má váhu ve volbě životního partnera potomků, a to především v případě dcer. Ty jsou podřízeny vůli rodičů,

⁷⁸ DRESLER, V.: Žena a láska v literární tvorbě Františka Pravdy. In.: *Ženský svět* 9, 5, 5. 3. 1905, s. 61.

⁷⁹ LENDEROVÁ M.; RÝDL, K.: *Radostné dětství? Dítě v Čechách devatenáctého století*. Praha, Litomyšl: Paseka, 2006.

kteří jim často volí budoucího manžela, a i přesto, že dívky s jejich rozhodnutím nesouhlasí, z poslušnosti do sňatku většinou vstoupí. Synové naopak nejsou vystavováni takovému vlivu rodičů, nejsou jim zcela podřízeni, mohou mít vlastní vůli, kterou v mnoha případech prosazují. Např. v povídce *Hospodáři a výminkáři v Suchoparech* Josef Truska své rodiče donutí, aby mu dali smlouvu na statek a odebrali se na výminek. Neposlušnost a revolta vůči rodičům je tematizována také v novele *Štěpánův Vít učí se na kněze*, v níž ambiciózní rodiče posílají svého syna Víta studovat, aby se mohl stát knězem i přesto, že má předpoklady spíše pro práci na statku. Vít se nakonec rozhodne podle své vůle a navzdory rodičům volí sedlácký život.

Vztahům sourozeneckým není věnována taková pozornost jako vztahům mezi rodiči a dětmi. Velké množství hlavních hrdinů sourozence nemá nebo je vypravěč nezmiňuje. Předmětem jeho soustředěnějšího zájmu jsou pouze ve dvou prózách. V povídce *Bětuška a sestra Katrin* jsou sestry hlavními hrdinkami, na kterých vypravěč ilustruje dva možné charaktery. Druhou prózou je novela *Hospodáři a výminkáři v Suchoparech*, v níž jsou líčeny nefunkční sourozenecké vztahy plné závisti, hořkosti a nevraživosti.

Pravda tak vykresluje různé možnosti fungování poměrů v rodinném prostředí. V rodině, v níž se udržují dobré vzájemné vztahy, panuje harmonické soužití, děti ctí své rodiče a ti naopak respektují jejich přání. Opačným typem je disharmonická rodina, ve které vztahy nefungují, je plná svárů, mezi členy chybí vzájemná láska a respekt.

4.5.2. Láska

Dalším z důležitých mezilidských vztahů, který je v povídkách tematizován, je vztah milostný. Hledání partnera je námětem mnoha Pravdových próz, ať už hlavním či vedlejším, rozehrávaným jen na pozadí.

„Na lásku klade Pravda v životě patrně velikou váhu, smíme-li soudit z fakta, že v jeho bohaté, skoro dvoustové povídkové sérii není skoro jediné práce [...], kde by láska nehrála aspoň podružnou, epizodní ne-li hlavní roli.“⁸⁰

Lásku Pravda pokládá za přirozenou, běžnou součást lidského života, nahlíží na ni však optikou katolického kněze. Pravá láska je citem, který milence povznáší, je klidná, nevinná a

⁸⁰ DRESLER, V.: Žena a láska v literární tvorbě Františka Pravdy. In.: *Ženský svět* 9, 7, 5. 4. 1905, s. 88.

počestná. Není provázena impulzivními činy, vášní či sentimentálními gesty. Ženské postavy nejsou romantické, velké činy a gesta nevyžadují, ani o lásce nesní.

Láska však není pro Pravdu nejvyšší a absolutní hodnotou, není nejdůležitějším cílem, kterého může člověk dosáhnout, větší váhu přikládá povinnosti – srov. „mladí lidé se u Pravdy seznamují proto, aby své vlastnosti i schopnosti mohli spojit, aby své jedinečné síly životní sdružili do mocnějšího pracovního proudu a aby pro práci i rozvoj dobra vychovávali své děti“.⁸¹

Láska tak mnohokrát při výběru budoucího manžela či manželky nehraje primární roli. Dívky touží po bezpečí, ne po svobodě a nezávislosti, v popředí jejich zájmu je dobré ekonomické zajištění, proto jsou často nejpodstatnějším faktorem vztahu majetkové poměry potenciálního manžela. Ani při námluvním obřadu není hlavním předmětem jednání láska mezi budoucími manželi, nýbrž majetek, který připadne ženichovi, a výbava, již přinese do manželství nevěsta.

Méně často Pravda tematizuje lásku bolestnou, nešťastnou. V povídce *Matěj sprosták* jsou milenci rozděleni jinou postavou. Matěj miluje Marii, která však kvůli svému mravnímu poklesku vstupuje do sňatku s lehkomyšlným chasníkem Martinem. Do bolesti a utrpení je uvrhnut jak Matěj, tak i Marie, jejíž láska k Matějovi se navzdory sňatku s Martinem neztrácí. Druhou povídkou, v níž je rozvíjeno téma lásky trpitelné, je *Žárlivý Adam*. Žárlivost hlavního hrdiny je příčinou permanentního nesouladu mezi manželi. V Adamově manželce Johaně tak Pravda ojedinele tematizuje postavu, která trpí v samotném vztahu.

4.5.3. Společenské vztahy

Pro Pravdovy postavy je důležitá také sounáležitost a pěstování vzájemných vztahů v rámci vesnické společnosti. V každé vesnici se organizuje vrstva mládeže, která se formuje do často uzavřené skupiny, nepřístupné jakýmkoli lidem přicházejícím z venku, ať už z jiné vesnice nebo z města. Mezi chasou jsou rozvíjeny vztahy jak přátelské, tak milostné. V několika povídkách je tematizována soudržnost této vesnické chasy, která pracuje pohromadě, pomáhá si a po práci ve volném čase navštěvuje tancovačky ve své nebo i jiné blízké vesnici. Setkávání a budování vztahů však není podstatné jen pro mládež, ale také pro starší obyvatele vesnice. Ti však netvoří tak jednotnou skupinu jako mladí, setkávají se na veřejných místech,

⁸¹ DRESLER, V.: Žena a láska v literární tvorbě Františka Pravdy. In.: *Ženský svět* 9, 7, 5. 4. 1905, s. 88.

např. v hospodě či kostele nebo vzájemné vztahy budují v rámci besedování, kde spolu rozmlouvají, sdělují si novinky, ujednávají obchody apod.

Vesnická společnost je malá a uzavřená, proto jsou pro postavy důležité názory jejích ostatních členů. Klidné a harmonické vztahy jsou často narušovány závistí, nepřejícností a pomluvami, což je tematizováno v povídkách *Učitel z Milešovic*, *Zralých Jan si hledá nevěstu* či *Ona má rukavičky!*. Učitel Václav Háček se postupně vlivem okolí zaplétá do pomluv a lží, čímž si téměř zničí svou dobrou pověst, děvečka Voršila si díky nim uvědomí svou chybu a snaží se ji napravit. V případě Jana Zralého nebyly příčinou rozvinutí negativní vlastnosti pomluvy, nýbrž lichocení a pochlebování okolí, které vedly k jeho zpychnutí. Pro Pravdovy postavy jsou pomluvy a veřejná hanba jednou z největších hrozeb.

Zápletky a konflikty v jeho povídkách nepramení z nedostatku nebo nemožnosti komunikace, mezi postavami nedochází k nepochopení. Drobné konflikty se fyzickým bojem řeší pouze výjimečně, většinou jsou řešeny právě komunikací. Té naopak někdy spíše přebývá a její nepřiměřenost (lichotky, pomluvy) se stává zdrojem sporů uvnitř společenství.

4.6. Religiozita

František Pravda působil jako kněz a jeho víra a křesťanské morální zásady se výrazně promítly i do jeho tvorby.

Na konci čtyřicátých let 19. století však již katolická víra nebyla jediným možným náboženstvím. Tolerančním patentem, vydaným Josefem II. 13. října 1781, byla povolena další tři vyznání (luteránství, kalvinismus, pravoslaví), katolická církev si však stále držela své privilegované postavení.⁸² Další svobodu náboženského vyznání slibovala lidem oktrojovaná ústava ze 4. března 1849.⁸³ V době, kdy Pravda začal publikovat své povídky, protestanté „získali pocit rovnocennosti s katolíky“⁸⁴ a „katolicismus přestal být chápán jako národní náboženství“.⁸⁵ Jak píše Zdeněk R. Nešpor, od konce čtyřicátých let docházelo ke konvertování katolíků k protestantismu, a to i v řadách kněží.⁸⁶ I přes tuto skutečnost však většina venkovského lidu zůstávala tradičně katolická. Pravda nedává jiným denominacím

⁸² NEŠPOR, Z. R.: *Náboženství na prahu nové doby. Česká lidová zbožnost 18. a 19. století*. Ústí nad Labem: Albis International, 2006, s. 221, 235.

⁸³ Tamtéž, s. 493.

⁸⁴ Tamtéž, s. 495.

⁸⁵ Tamtéž, s. 501.

⁸⁶ Tamtéž, s. 498.

výrazný prostor, katolicismus vidí jako jedinou správnou víru, čemuž věří i jeho postavy.

Kněz v povídce *Sedlák Krupička* promlouvá slovy:

„Poněvadž však i křesťan nekatolík i žid víru svou svobodně vyznávati může, musíme my katolíci dokazovati také skutky, že víra naše lepší a spasitelnější jest, než všechny víry na světě. Žádná víra neposkytuje tolik prostředků k dobrému jako naše víra katolická.“⁸⁷

Pro postavy je víra každodenní záležitostí, je to přirozená součást jejich životů.

V pravidelném rytmu navštěvují nedělní mše a odříkávají modlitby, víra hraje v jejich životech podstatnou roli, je pro ně samozřejmostí a povinností, od níž se odvíjí jejich chování:

„Zvonilo se poledne, chasa brambory pustila z mysli, sejmula čepice, udělala kříž a modlila se „Anděl Páně“. Hospodyně odložila vařečku, hospodář přestal klepati kosu, děvečky nechaly státi putny a hrnce, všickni sepínali ruce a stoje, poněvadž byl čas velikonoční, vykonávali modlitbu svou polední. Některý byl dříve, některý později hotov, každý pravil: ‚Pochválen buď Pán Ježíš Kristus‘ a pokračoval v práci.“⁸⁸

Víra není prožívána citově, nedochází k bezprostřednímu kontaktu s Bohem, ke kontemplativním modlitbám. Hrdinové nejsou vystavováni přímým transcendentálním vjemům a zážitkům, nezabývají se boží nekonečností, nevedou úvahy o absolutnu, věčnosti apod. Důraz je naopak kladen na prostotu a skromnost před Bohem. Pro mnohé postavy je upřímná a nesobecká víra cestou k napravení a zbavení se špatných charakterových rysů.

Křesťanská víra je součástí identity především vesnického člověka. Pro obyvatele měst nemá víra takovou hodnotu a důležitost, jako pro venkovany, měšťané si na ní nezakládají, není běžnou součástí jejich každodenních životů. Mnoho postav pocházejících z venkovského prostředí, svou víru po příchodu do města potlačuje nebo zcela ztrácí.

V Pravdových povídkách se neobjevuje jakákoli kritika církve a církevních poměrů, vztahy lidí k farářům i vzájemné vztahy mezi farníky samými jsou idylické, postavy kněží jsou vykreslovány jako bezproblémové, bez hříchů a negativních vlastností. Touto absencí kritického pohledu na církve se Pravda liší od pozdějších autorů venkovské prózy, např. Antala Staška, bratří Mrštíků, Terézy Novákové či Jindřicha Šimona Baara.

⁸⁷ PRAVDA, F.: *Sedlák Krupička*, svobodný občan v Přestupíně. In.: *Povídky z kraje*, sv. 1. Praha: Jaroslav Pospíšil, 1851, s. 44.

⁸⁸ Tamtéž, s. 4.

Pravda ve svých povídkách vykresluje také kontrast mezi vírou opravdovou a falešnou. Pro „dobré“ postavy není víra pouhou povinností, je založena na upřímném, intimním vztahu s Bohem, který je pro ně nejvyšší prioritou. Opačný pól představují postavy, jejichž víra není skutečná a bezprostřední, je záležitostí rutiny a povinnosti, Bůh pro ně není nejvyšší hodnotou. Nezakládají si na křesťanských hodnotách, větší váhu přikládají okázalosti, světským zábavám a marnostem. Podoba víry a vztahu k Bohu tak přispívá k celkovému povahovému profilu postav, jsou z ní vyvozovány jejich další vlastnosti.

4.7. Vlastenectví

Další hodnotou, jíž Pravda přikládá důležitost, je vlastenectví. To je tematizováno především ve dvou povídkách, a to *Sedlák Krupička* a *Štěpánův Vít se učí na kněze*. Ve druhé jmenované je Vítovi vztah k vlasti předáván jeho otcem. Ten nerozumí tomu, proč se ve školách vyučuje v němčině a latině, zastává názor, že by se Češi měli vzdělávat ve svém rodném jazyce. O češtině mluví také vypravěč v povídce *Sedlák Krupička*, věří, že Češi budou mít v budoucnu české školy, v nichž se bude vyučovat v rodném jazyce. Chválí národ pro jeho pracovitost, o české zemi říká, že „je úrodná, bohatá jako málokterá jiná, ona hojnost poskytne příčinlivému hospodáři, vysvobodí lid náš z bídy a nouze, dopomůže mu k zámožnosti, jakéž zajisté nenajdeš ani mezi Němci“.⁸⁹ V této povídce Pravda využívá typ vlasteneckého vypravěčského komentáře, jehož funkcí je především nacionální deklarace a apel na čtenáře.⁹⁰

Vlastenectví je další z hodnot, které jsou pro hrdiny důležité a které přispívají k vykreslení jejich povahového profilu – postavy, které vypravěč hodnotí kladně mají většinou, na rozdíl od těch kritizovaných, silné vlastenecké citění.

Vlastenecké ideje jsou tedy rozvíjeny již v Pravdových raných povídkách, psaných po polovině století, sílí však především v jeho pozdějších prózách (v souladu s obecnými tendencemi v české literatuře sedmdesátých až devadesátých let).

⁸⁹ PRAVDA, F.: *Sedlák Krupička*, svobodný občan v Přestupíně. In.: *Povídky z kraje*, sv. 1. Praha: Jaroslav Pospíšil, 1851, s. 55.

⁹⁰ ŠIDÁK, P.: *Vypravěčský komentář: poučovat, přesvědčovat, vychovávat*. In.: *Narativní způsoby v české próze 19. století* (ed. Alice Jedličková a kol.). Praha: Karolinum, 2022. s. 109–116.

5. Postavy a prostředí

Pravdovy povídky z padesátých let se vesměs odehrávají na vesnici či v malém městečku. Toto prostředí je většinou konkrétně určeno. Vypravěč ho specifikuje hned zpočátku vyprávění nebo bývá jeho název zmíněn už v titulu (*Sedlák Krupička, svobodný občan v Přestupíně, Hospodáři a výminkáři v Suchoparech*).

Venkovské prostředí je organicky spjato s přírodním světem, který je pro postavy přirozenou součástí jejich životů, jsou na jeho povaze a proměnách existenčně závislé, nevzbuzuje v nich pocity strachu. Jejich životy jsou vedeny pravidelným cyklem střídání ročních období a s nimi spojenými pracemi. Příroda jako entita však v povídkách není výrazná, hraje téměř nulovou roli. Je klidná a neměnná, není divoká, nevystupuje jako bouřlivý živel, který by výrazně zasahoval do života obyvatel vesnice. Nevstupuje ani do děje, neprezentuje se nevysvětlitelnými jevy ani nepředvídatelnými situacemi, které by byly příčinou konfliktu. Vystupuje pouze jako statická kulisa, které vypravěč nevěnuje příliš pozornosti. V povídkách se neobjevují dlouhé pasáže líčení přírody, při nichž by Pravda využíval básnické postupy nebo specifické prostředky popisu např. práce s barvami či zvuky, „slova jeho [jsou] všední a prostá a barvy klidné a vybledlé“.⁹¹

Pokud Pravda přírodu zmiňuje, tak pouze v souvislosti s hospodářstvím, jak uvádí ve své studii i František Holeček:

„Příroda našeho autora zřejmě těší, miluje ji, ale skoro pokaždé uvádí ji ve vztah k lidem nebo k jejich vzpomínkám. Neexistuje pro něj sama o sobě, ale jen ve vztahu k člověku, aneb aspoň k zvířené ji oživující.“⁹²

Prostředí je odosobněno, není určováno postavami, není individualizováno. Perspektiva zobrazení prostoru není zkreslena emočními stavy a rozpoložením postav, fokalizace je v Pravdových povídkách téměř nulová. Postavy prostředí sice vnímají, ale nijak se k němu nevyjadřují, považují ho za běžnou a přirozenou součást svých životů.

⁹¹ HOLEČEK, F.: *František Pravda. Obraz jeho literární činnosti*. Brno: Benediktinská knihtiskárna, 1906, s. 61.

⁹² Tamtéž, s. 62.

5.1. Otevřenost prostoru

Malý vesnický prostor, z něhož vychází všechny postavy, však není nutně spjat s uzavřeností. Obyvatelé nejsou od vnějšího světa izolováni, jsou si vědomi dění mimo vesnici, politické, kulturní a hospodářské zprávy se k nim dostávají prostřednictvím tisku (postavy jsou vesměs gramotné). Politické události jsou reflektovány i vypravěčem, např. v povídce *Sedlák Krupička*:

„Léta Páně 1848 v měsíci březnu císař rakouský a král náš český Ferdinand Dobrotivý národům svým udělil konstituci. Slovo ‚svoboda‘ rozléhalo se od východu na západ, od severu na jih. I v Přestupíně zavzněl mocný zvuk jeho, sedlák a chalupník, domkář a podruh napínali uši a poslouchali, co to slovo příjemné povídá.“⁹³

Ustavení konstituce má na obyvatele Přestupína značný vliv, rozmach špatných vlastností a nerozumného jednání však není přímo zapříčiněno ústavou, nýbrž neporozumění jejímu obsahu a tomu, čeho se týká svoboda, kterou s sebou nese. Přestupínští se domnívají, že jsou osvobozeni od jakékoli povinnosti, práce, náboženství, vzdělání. Z následků svých nerozumných činů viní ústavu a svou naivitu a pošetilost si uvědomí teprve po zásahu kněze a jeho domluvě.

Revoluce v Uhrách,⁹⁴ probíhající na pozadí povídky *Vávra kuřák*, též přímo ovlivňuje obyvatele vesnice i samotného hlavního hrdinu:

„O těchto věcech psalo se tenkrátě obšírně v novinách, a noviny, když nastala konstituce, držela si i obec, do níž Vávra patřil. Ona učinila také sbírku na Jihoslovany, k jaké noviny vyzývaly [...]“⁹⁵

Prostor Pravdových povídek je tedy otevřený a provázaný s širším vnějším světem, dochází také k navazování kontaktů mezi jednotlivými vesnicemi. Obyvatelé jedné komunikují s obyvateli jiné, scházejí se v hospodách, mladí lidé se často vydávají na tancovačky do přespolních vesnic.

Otevřenost prostředí umožňuje volnou mobilitu postav. Do vesnic mohou přicházet lidé zvenku, hrdinové se volně pohybují, přecházejí z jednoho prostředí do jiného. V prózách

⁹³ PRAVDA, F.: Sedlák Krupička, svobodný občan v Přestupíně. In.: *Povídky z kraje*, sv. 1. Praha: Jaroslav Pospíšil, 1851, s. 6.

⁹⁴ Myšlena revoluce probíhající v letech 1848–1849. PRAŽÁK, Richard: Revoluce v Uhrách v letech 1848–1849. In: *Dějiny Maďarska*. Brno: Masarykova univerzita, 1993, s. 167.

⁹⁵ PRAVDA, F.: Vávra kuřák. In.: *Povídky z kraje*, sv. 2. Praha: Jaroslav Pospíšil, 1851, s. 120.

dochází ke čtyřem typům přesunů. První možností je pohyb nulový, kdy postavy neopouští bezpečný a stabilní mikrosvět rodné vesnice a zabývají se problémy s ním spojenými (např. *Dvě svatby najednou*, *Hospodáři a výminkáři* nebo *Martinův nový plášť*). Zůstávají statické, dědí po rodičích statky a stávají se hospodáři. V povídkách *Matěj sprostáček* a *Zralých Jan si hledá nevěstu* se hlavní hrdinové sice přesouvají, dochází však k pohybu pouze v rámci venkovského prostoru, mezi vesnicemi. Třetím typem pohybu je přesun do prostředí městského, v němž postavy hledají zaměstnání, jako např. sestry Bětuška a Kačenka či Fortunát Božeta, nebo se do něho vydávají ze studijních důvodů jako v případě Víta Štěpána. Poslední možností je migrace ve formě putování, kdy dochází k pohybu v širším prostoru. V novele *Učitel z Milešovic* Václav Háček cestuje, prochází vesnicemi, ocitá se ve společnosti potulných muzikantů, poznává i prostředí vyšší společnosti. Podobnou pouť podniká také Josef, hlavní hrdina novely *Pražátko*, který putuje volnou přírodou, dostává se do vesnic, malých měst i do Prahy, kde se seznamuje s městskou periferií. I přesto, že se hrdinové ve větší či menší míře přesouvají, všichni se vrací zpět do venkovského prostředí, ať už do své rodné vesničky nebo do menšího města v její blízkosti.

Pravdovy postavy se sice vyznačují silnými vazbami na venkovské prostředí, nejsou v něm však zakotveny, mohou z něj vystoupit a volně se pohybovat. Tento pohyb a prostředí, v němž se ocitají, může mít v některých případech určující vliv na jejich charakterové rysy a rozvinutí negativních vlastností.

5.2. Vesnice vs. město

Vesnice a města bývají v Pravdových povídkách stavěny do opozice. Jak bylo zmíněno, prostředí není určováno postavami, nemění se v závislosti na nich. Postavy jsou naopak mnohdy prostředím určovány, ovlivňuje jejich chování a myšlení. Mnoho postav přicházejících do měst v novém prostředí postupně přichází o své dobré vlastnosti, jejich charakter a morální hodnoty upadají, ztrácejí víru a stávají se morálně zkaženými.

„Venkovské prostředí od počátků středověké civilizace mělo často tendenci vidět ve městech zdroj zkaženosti veškerého lidstva“.⁹⁶

⁹⁶ PETRÁŇ, J.: *Rolník v evropské tradiční kultuře*. Praha: Set Out, 2000, s. 115.

„Pro [...] venkovana je město zdrojem nákazy dříve neporušeného selského lidu, neboť za peníze nabízí lákadla vyhovující tělesným žádostem, rozkoši, poctivost je tam pokřivena šalebnou vlídností, projevovanou navenek [...].“⁹⁷

Zkaženému městskému prostředí dokážou odolat pouze postavy s pevnými morálními hodnotami a silnou vírou. V již zmíněné povídce *Bětuška a sestra Katrin* jsou dvě sestry znázorněním dvojího přístupu k městskému prostředí. Kačenka, později Katy či Katrin, se dostává do špatné společnosti služebné Niny, která ji podporuje v nectných činech. Kačenka se městskému prostředí novému prostředí odolat nedokáže, poddává se a nechává se svést. Důsledkem jejího mravního úpadku je nemanželské dítě, jehož otcem je zkažený bratr baronky, u níž Katrin slouží. Ten dítě i jeho matku odmítne a baronka Kačence vypovídá službu. Bětuška je ctnostná a zbožná a těmto hodnotám zůstává věrná. Podobné vlastnosti má také služebná Anna, která Bětušce pomáhá odolat nadbívání a naléhání manžela ženy, u níž slouží. Po nehodě, kdy si tento muž do nohy zabodne střep potom, co se snažil dostat do zamčené komory k Bětušce, dává dívka výpověď. Obě sestry se vrací domů, přičemž Bětušku čeká šťastné manželství, zatímco Kačenka neunesla tíhu svých hříchů a po smrti svého dítěte umírá také.

V novele *Pražátka* se Pravda zabývá předsudky, které mohou vůči městu ve vesnické společnosti panovat. Na hlavního hrdinu Josefa je nahlíženo skrze jeho původ – narodil se v Praze jako nemanželské dítě. Dostal se do vesnické pěstounské rodiny, místo jeho narození však určuje chování jeho okolí k němu. Mezi obyvateli vesnice vládne silné zaujetí vůči sirotkům narozeným v Praze, nazývají je „pražátky“. K Josefovi se proto chovají opovržlivě, vnímají ho jako výtržníka, je v prostředí rušivým elementem.

Mnoho postav přicházejících do města nerozumí jeho mechanickému fungování, jejich prosté myšlení je konfrontováno s myšlením městského člověka. V rušném prostředí se neorientují a často zažívají pocity nedostatečnosti, setkávají se s předsudky a posměšky. Jejich naivní iluze bývají bořeny realitou. Představy Fortunáta Božety o kvalitě básní, které píše, jsou konfrontovány s názory zkušeného městského nakladatele. Fortunát se považuje za mimořádného básníka, jeho očekávání je zkresleno úspěšností na venkově, kterou předpokládá i ve velkoměstě, nakladatel však rozeznává, že jeho verše nemají vysokou uměleckou úroveň. Jejich konverzace nefunguje, Fortunát nerozumí jeho otázkám:

⁹⁷ PETRÁŇ, J.: *Rolník v evropské tradiční kultuře*. Praha: Set Out, 2000, s. 116.

„Snad jste nějaký pan pseudonymus, nemýlím se?“

„Pseudonymus – šlaku, co je to?“ diví se Tuna. Nadává mi, anebo mne má za jiného?

Pseudonymus není na žádný způsob! Vyznal to upřímně, řka: „Prosím to já nejsem.“

„Anebo pracujete anonymně, že vás neznám?“

Tuna zase neví, co je to anonym, a myslí si: „To aby d'as prodával ty básně, když se ptají na takové věci. Co to jen mají za řeč?“ On anonymně nepracuje, ať již je to cokoliv.“⁹⁸

Přesto však vesnický člověk v Pravdových povídkách často pokládá město za místo nadřazené vesnici, a to především proto, že nabízí velké množství příležitostí, především tedy možnost vymanit se ze stále se opakujícího a stereotypního rytmu venkovské práce. Ve městě mají lidé šanci dosáhnout vyššího vzdělání či získat lépe placenou práci – mít potomka na studiích nebo ve službě v městském prostředí je vnímáno jako pocta. Řemeslník přicházející z města stojí automaticky výše ve společenské hierarchii, je pokládán za mistra svého řemesla, dostává mnoho zakázek, předpokládá se, že své řemeslo dokonale ovládá. Velkoměsto je pro vesnického člověka zárukou kvality:

„Hned se to rozneslo [...], že [krejčí Panovec] dlouho a dlouho pracoval ve Vídni. Byl tedy krejčí vídeňský. Ještě po letech se o něm říkalo „Přišel z Vídně“, a kdo ho chtěl doporučiti, pravil: „Byl ve Vídni.““⁹⁹

Důležitou roli hrají pro venkovského člověka týdenní městské trhy, které byly příležitostí k nákupu potravin a běžných předmětů,¹⁰⁰ ale zároveň v nich „nacházel [...] také kulturní vzory“,¹⁰¹ což se „ukázalo v interiérech, oblékání i jiných věcech, zejména u zámožnějších vrstev venkova“.¹⁰²

Charakter postav je v Pravdových povídkách často spjat s prostředím, v němž se pohybují. Město je vesnickým člověkem vnímáno jako místo prestižní, vypravěč ale rozeznává jeho negativní vliv, jemuž jsou postavy vystavovány a kterému podle autora mohou odolát pouze postavy se silnými křesťanskými morálními hodnotami.

⁹⁸ PRAVDA, F.: Krejčí Fortunát. In.: *Krejčí Fortunát a jiné povídky*. Praha: Vyšehrad, 1950, s. 121.

⁹⁹ Tamtéž, s. 18.

¹⁰⁰ LENDEROVÁ, M.: Obchody a nákupy. In.: LENDEROVÁ, M.; JIRÁNEK, T.; MACKOVÁ, M.: *Z dějin české každodennosti. Život v 19. století*. Praha: Karolinum, 2009, s. 22.

¹⁰¹ PETRÁŇ, J.: *Rolník v evropské tradiční kultuře*. Praha: Set Out, 2000, s. 118.

¹⁰² Tamtéž.

5.3. Společenské prostředí

I přes otevřenost prostoru a možnost volného pohybu postav, vesnice v Pravdových povídkách funguje jako „mikrosvět“ tvořený uzavřenou společností. Většina postav se v tomto prostředí orientuje, rozumí jeho chodu a podílí se na něm. Řád vesnického mikrokosmu jeho obyvatelé přijímají, nevzpírají se mu. Postavy jsou svázány společenskými konvencemi, které většinou respektují. Na jakékoli jednání, které jim neodpovídá, vesnická společnost nahlíží kriticky, často je doprovázeno pomluvami a hanou. Obyvatelé většinou do společenství zapadají, jednají v rámci uznávaných konvencí a podle nastavení vesnického hodnotového systému.

V několika povídkách však Pravda pracuje s postavami, které se z tohoto společenského prostředí vymykají. Matěj (*Matěj sprosták*) se odlišuje od ostatních členů společnosti, v níž žije, nedokáže navazovat vztahy, neorientuje se ve vnějším světě. Je charakterizován jako pracovitý, ale málomluvný, prostý a tichý. Na rozdíl od ostatních chasníků se vyhýbá vesnickým zábavám, „o posvícení a v masopustě, když se v hospodě hrálo, Matěj ani na náves nevyšel“.¹⁰³ Jeho stranění se společnosti a podivné chování není okolím vnímáno pozitivně, což Matějovi tlumočí jeho milá Marie slovy:

„[...] ty jsi takový podivín, neděláš nic jako jiní chasníci, ani se tak nenosíš, ani nekouříš, ani netancuješ. Vždyť se ti lidé budou smát, že si pořád jako chlapec počínáš. [...] Ty pořád u starého Honzy sedíš a o nás děvčata se ani neotřeš. Jiní mládenci jsou mezi námi a víš, že ani chvíli neposedí. A to také není dobře, že do jiných vesnic nikam k muzice nejdeš.“¹⁰⁴

Marianka je jediný člověk, který Matěje stále udržuje ve vnějším světě. Lásky k ní ho zušlechťuje, ona je motivací a příčinou jeho proměny k lepšímu, která je však podmíněna změnou prostředí. Matěj se dostává do jiné vesnice a jiného společenství, v němž se cítí sebevědoměji, přívětivé chování okolí mu pomáhá a on se stává plnohodnotným členem společnosti a chasníkem, který odpovídá vesnickým normám. Pozitivní proměna protagonisty ustává v momentě, kdy se dozvídá o svatbě Marie a Martina. Jeho svět a hodnoty se rozpadají a Matěj se vrací zpět do svého uzavřeného vnitřního světa.

Jak již bylo zmíněno v kapitole Společenské vztahy, společnost často v Pravdových povídkách ovlivňuje charakter postav, přispívá k rozvoji špatné vlastnosti. V próze *Zralých Jan si hledá nevěstu* Jan pochlebováním a lichocením okolí zpychne. Postava Josefa z novely

¹⁰³ PRAVDA, F.: *Matěj sprosták*. In.: *Povídky z kraje*, sv. 1. Praha: Jaroslav Pospíšil, 1851, s. 94.

¹⁰⁴ Tamtéž, s. 108.

Pražátka je vesnickou společností, v níž se nachází, vnímána negativně, což ovlivňuje psychologickou stránku jeho osobnosti. Cítí se být cizincem, stojí na okraji této společnosti. Je konfrontován s předsudky obyvatel vesnice, podle nichž se nakonec začne chovat. Jeho pěstounská rodina mu během jeho vyrůstání nedala potřebnou rodičovskou lásku, tudíž je tento cit Josefovi naprosto cizí. Ke svému okolí se chová opovržlivě, nepřátelsky a bezohledně, což je zapříčiněno tím, jak bylo zacházeno v dětství s ním samým.

Mezilidské vztahy v uzavřeném prostředí vesnické společnosti jsou ovlivňovány pomluvami, lhaním a závistí, které rozvrací dobré vztahy a poměry. Společnost se však stává soudržnou a pospolitou v momentě, kdy do ní vstupuje cizí postava zvenku. Jan Zralých si do přespólní vesnice přichází hledat nevěstu, zajímá se však o dívku, která již milého má. Ten s Janovým zájmem o ni nesouhlasí, proto spolu se spřátelenými mladíky Jana v noci napadnou a svrhnou ho do potoka. Výrazný zásah do života obyvatel vesnice může představovat postava přicházející zvenku, jako např. v povídkách *Vávra kuřák* a *Martinův nový plášť*. V první je tímto cizincem husar, který Vávrovi ukradne dýmku, což vede k jeho vstupu do armády a následnému napravení. Ve druhé povídce se jedná také o vojáka, není však pro postavy cizincem, Martin v něm objeví bývalého milence Johany, dívky, o níž měl zájem. Postavy přicházející zvenku jsou vesnickou společností obvykle vnímány negativně, jako narušitelé klidného řádu vesnického mikrosvěta.

V kapitole Společenské vztahy bylo zmíněno, že se vesnická mládež sdružuje do uzavřeného, jednotného celku. Zbytek vesnické společnosti sice netvoří takové pospolité těleso, setkávání a vzájemná komunikace je pro ně ale velmi důležitá. V Pravdových povídkách fungují tři místa setkávání, dvě veřejná (kostel a hospoda) a jedno soukromé (statek). Primární funkcí kostela je sloužit jako místo posvátné, v němž dochází k přímému kontaktu s Bohem.¹⁰⁵ Venkovský lid však využívá prostor před kostelem k setkávání, nezávazným rozhovorům, pozdravení blízkých a příbuzných. Druhým místem sdružování je hospoda. V ní se schází celá vesnická společnost, je to prostor, kde se „nevině politizuje, posuzuje úroda, smlouvají námluvy; mládež tančí, výská, zadává se.“¹⁰⁶ Domlouvá se v ní rozdělování majetku při sňatcích, je místem, v němž se manifestuje společenské postavení členů vesnické společnosti. František Pravda obratně líčí divokou dynamiku těchto tancovaček:

¹⁰⁵ HODROVÁ, D.: *Poetika míst*. Jihočany: H&H, 1997, s. 130.

¹⁰⁶ NOVÁK, A.: František Pravda. In.: *Listy filologické* 31, 2, 1904, s. 115.

„Hospoda byla jako nabitá tanečníky a tanečnicemi, okolo stolů se pilo a hovořilo, uprostřed se drželo kolo, kdo mohl točil se, poskakoval a výskal. Mnoho chasníků stálo po stranách, hospodský nestačil nalívat, všude bylo viděti sklenice, kouř z dýmek naplňoval světnici, pára vystupovala otevřenými okny, každý se potil až byl celý mokrý.“¹⁰⁷

Poslední místo není veřejné, nýbrž soukromé. Vybraní jedinci se scházejí v určitých stacích k sousedským hovorům o majetku, hospodářství, dětech atd.

V povídkách hraje společnost, již jsou postavy součástí, důležitou roli. Je pospolitá a uzavřená cizincům. Většina hrdinů do tohoto prostředí zapadá, rozumí jeho fungování a organizaci. Pokud se některá z postav z vesnické společnosti vymyká, okolí na ni nahlíží velice kriticky. Společnost obklopující hlavní hrdiny má také v mnoha povídkách vliv na jejich charakter a chování, špatné zacházení s protagonistou může být příčinou rozvinutí jeho negativních vlastností (*Pražátko*, *Zralých Jan*). V některých případech však může také vést k napravení, jako např. v povídce *Ona má rukavičky!*, kdy Voršilu pomluvy a posměch okolí přivedou k tomu, aby se zbavila rukaviček, jimiž se vyvyšovala nad okolí.

5.3.1. Společenská hierarchie

V Pravdových prózách je reflektována i sociální struktura prostředí. Společenské postavení se odvíjí od majetkových poměrů postavy a její rodiny. Nejnižší jsou podomci, nádeníci a čeledíni, kteří nejsou vlastníky žádné půdy ani nemovitosti, pracují v rodinách sedláků, kteří jim dávají plat, ubytování a stravu. Na vyšší příčce společenského žebříčku jsou pak domkáři, kteří vlastní malý domek na vsi bez dalších pozemků.¹⁰⁸ Nad domkáři se nachází chalupníci, což byli majitelé většího domu, k němuž náleželo malé množství polí.¹⁰⁹ Nejvýše v rámci vesnické hierarchie stojí sedláci, jejichž majetkem je velké hospodářství, včetně půdy a

¹⁰⁷ PRAVDA, F.: *Ona má rukavičky!*. In.: *Povídky z kraje*, sv. 5. Praha: Jaroslav Pospíšil, 1853, s. 16.

¹⁰⁸ Příruční slovník jazyka českého [online]. Heslo *domkář*. Dostupné z: https://psjc.ujc.cas.cz/search.php?hledej=Hledej&heslo=domk%C3%A1%C5%99&where=hesla&zobraz_ps=ps&zobraz_cards=cards&pocet_karet=3&numchange=no¬_initial=1

¹⁰⁹ Příruční slovník jazyka českého [online]. Heslo *chalupník*. Dostupné z: https://psjc.ujc.cas.cz/search.php?hledej=Hledej&heslo=chalupn%C3%ADk&where=hesla&zobraz_ps=ps&zobraz_cards=cards&pocet_karet=3&ps_heslo=domk%C3%A1%C5%99&ps_startfrom=0&ps_numcards=80&numchange=no¬_initial=1

dobytka.¹¹⁰ Toto sociální rozvržení hrálo roli i při řešení vesnických záležitostí, sedlákům byla dávana přednost ve vyjadřování názorů a hlasování:

„On [chalupník Rataj] měl jen půl lánu, Truska, Kopecký a Karda byli celolánici. Proto vypínali se nad něho, musel jim dávat přednost, a když byla hromada, oni první svá zdání pronášeli.“¹¹¹

Na nejvyšší příčce společenského žebříčku stojí panstvo a šlechta. Pro vesnického člověka bylo poctou, pokud byl zaměstnaný na jejich panstvích, služba ve šlechtické rodině byla záležitostí prestiže. Jak již bylo zmíněno, mnohé postavy se snaží skrýt své skutečné společenské zařazení, svým chováním a způsobem oblékání se pokouší okolí přesvědčit o svém vyšším postavení.

V povídce *Ona má rukavičky!* je děvečka Voršila přímo konfrontována s pevností a neprostupností vesnické hierarchie. Rukavičky jsou projevem příslušnosti k jiné společenské vrstvě, mohou je nosit pouze panské slečny a dcery bohatých sedláků. Voršila se jejich koupí pokusila tuto hierarchii narušit, což vedlo k pohoršení okolí. Hlavní hrdinka si tak uvědomuje kontrast mezi bohatší a chudší vrstvou společnosti, který vnímá jako nespravedlnost:

„[...] byla smutna, že na světě spravedlnosti není, že se boháč oblíká do hedvábí a slouhovým dcerám že svět nepřeje ani bavlněných rukaviček.“¹¹²

¹¹⁰ Příruční slovník jazyka českého [online]. Heslo *sedlák*. Dostupné z: https://psjc.ujc.cas.cz/search.php?hledej=Hledej&heslo=sedl%C3%A1k&where=hesla&zobraz_ps=ps&zobraz_cards=cards&pocet_karet=3&ps_heslo=chalupn%C3%ADk&ps_startfrom=0&ps_numcards=89&numcchange=no¬_initial=1

¹¹¹ PRAVDA, F.: Hospodáři a výmimkáři v Suchoparech. In.: *Františka Pravdy Sebrané povídky pro lid*, sv. 1. Praha: I. L. Kober, 1877, s. 202.

¹¹² PRAVDA, F.: *Ona má rukavičky!* In.: *Povídky z kraje*. Praha: Jaroslav Pospíšil, 1853, s. 14.

6. Dobová recepcce

František Pravda začal svá díla vydávat v letech bachovského absolutismu, v době, jež „přinesla zmrazení české publicistiky i politického a kulturního života vůbec“.¹¹³ Svobodné vydávání tisku bylo omezeno tiskovými zákony a mnoho periodik bylo pod kontrolou vlády.¹¹⁴ Z toho důvodu není dobových recenzí jeho děl takové množství jako u jiných autorů, tvořících v jiném období.

Jedna z prvních reakcí na Pravdovy *Povídky z kraje* byla otištěna v *Muzejníku (Časopis Českého muzeum)* v roce 1852, v době, kdy byly vydány pouze první tři svazky *Povídek z kraje*. Jakub Malý zde Pravdu označuje za „nejlepšího povídatele“ a oceňuje věrohodnost a životnost jeho postav:

„[...] vše je tak přirozené, vše vyvinuje se tak, že se nám zdá, jakoby ani jinaké díti se nemohlo; osoby jednající připadají nám jako staří známí, [...] nikde nevykračuje se z koleje obyčejného života [...].“¹¹⁵

Zároveň jako nejcennější z nich hodnotí prózu *Matěj sprosták*, v níž se „rozkládá se před námi celý svět vnitřních citů a jejich proměn, jakéž činí život člověka rozmanitě pohyblivým“.¹¹⁶ Malý staví tuto povídku na úroveň Gogolových próz o životě nižší ruské šlechty.

Druhá recenze reagující na první tři svazky *Povídek z kraje* (též otištěna v roce 1852) byla uveřejněna v *Časopisu pro katolické duchovenstvo*. V něm však František Žába vytýká Pravdovi přílišnou výchovnou a moralistní tendenci a vyjadřuje obavu, zda nejde Pravda „v věci příliš daleko“ a špatné charaktery některých postav nebudou mít nežádoucí vliv na soudobou mládež. Proto od spisovatele žádá větší opatrnost při tvorbě jeho postav.¹¹⁷

O čtyři roky později, v roce 1856, vyšla v *Časopisu Musea království českého* recenze Josefa Novotného, který se zabýval novelou *Učitel z Milešovic*. Hlavního hrdinu hodnotí jako postavu prázdnou, bez individuálního rázu, ostatní postavy označuje jen jako karikatury.

¹¹³ HAMAN, A.: *Trvání v proměně*. Praha: ARSCI, 2007, s. 154.

¹¹⁴ DVORÁK, K.: V boji proti porevoluční reakci. In.: *Dějiny české literatury II*. Praha: Československá Akademie věd, 1960, s. 484.

¹¹⁵ MALÝ, J.: Přehled literární činnosti Čechů od r. 1848 až do nynější doby. In.: *Časopis českého muzeum* 26, č. 4, 1852, s. 11.

¹¹⁶ Tamtéž, s. 12.

¹¹⁷ ŽÁBA, F.: Ještě jednou: „Povídky z kraje.“ In.: *Časopis pro katolické duchovenstvo* 25, 1852, s. 180.

Pouze otec protagonisty je „osoba z kostí a masa“.¹¹⁸ Novotný se domnívá, že hlavní zásluhou novely je „trefné líčení rozličných stavů a společenských poměrů“,¹¹⁹ ale „bez hlubšího vniknutí do vnitřku srdcí a citů lidských podává obraz toliko povrchní a čtenáře chladným zůstává“.¹²⁰

K *Povídkám z kraje* se roku 1862 vrací Jan Neruda,¹²¹ který nejvíce oceňuje povídku *Matěj sprosták*, o níž tvrdí, že se jedná o „jednu z nejvýtečnějších povídek vesnických, jakými se evropská literatura honosí“.¹²² Pravdu však kritizuje za „příliš mnoho kazatelské morálky“.¹²³ Přednosti a nedostatky jeho tvorby shledává ve stejných oblastech jako předchozí recenzenti. Tento stejný názor vyslovil také Vítězslav Hálek v *Květech* roku 1869.¹²⁴ Oba se shodují v tom, že Pravdovy nejhodnotnější práce jsou ty, v nichž se přepjatě výchovné tendence neobjevují. „Přílišnou rozvláčnost a kazatelské mravokárství“ vytýká spisovateli také Jaroslav Tichý v recenzi uveřejněné v časopise *Posel z Prahy*.¹²⁵ Zároveň však uznává širokou popularitu Pravdových povídek, stejně jako František Táborský v *Koledě* roku 1877 nebo Jan Neruda v portrétu spisovatele uveřejněném v roce 1880 v *Humoristických listech*, kde Pravdu oceňuje jako lidovýchovného spisovatele a staví ho naroveň populárnímu Václavu Benešovi Třebízskému (píše, že „oba jsou nám vzácní, ba nenahraditelní“).¹²⁶

V roce Pravdových sedmdesátých narozenin (roku 1887) vyšla tři zhodnocení jeho dosavadní tvorby. Anonymní autor v časopise *Světazor* uznává, že ve své době Pravda „vykonal práci velikou, blahodárnou“,¹²⁷ Josef K. Martínek ho zařazuje mezi autory, kteří „vzkřísili k životu téměř mrtvý národ“.¹²⁸ Podobně o Pravdovi psal i František Zákrejs v *Osvětě*.¹²⁹

¹¹⁸ NOVOTNÝ, J.: Úvahy. Učitel z Milešovic. Povídka z kraje od Františka Pravdy. In.: *Časopis Musea království Českého* 30, č. 3, 1856, s. 129.

¹¹⁹ Tamtéž.

¹²⁰ Tamtéž.

¹²¹ Roku 1862 měl již autor k dispozici všech pět svazků *Povídek z kraje*.

¹²² NERUDA, J.: „Velmi málo se píše a ještě méně čte!“ In.: *Literatura I*. Praha: SNKLHU, 1957, s. 332. Původní recenze otištěna v periodiku *Hlas* 26. 9. 1862.

¹²³ Tamtéž, s. 332.

¹²⁴ HÁLEK, V.: František Pravda. In.: *Květy* 4, č. 5, 1869, s. 38.

¹²⁵ TICHÝ, J.: Spisovatelské jubileum Františka Pravdy. In.: *Posel z Prahy* 1877, č. 107, 19. 4. 1877, s. 3.

¹²⁶ NERUDA, J.: František Pravda. In.: *Podobizny I*. Praha: Československý spisovatel, 1951, s. 276. Původní recenze otištěna v *Humoristických listech* 23. 10. 1880.

¹²⁷ X: Naše vyobrazení. František Pravda. Vzpomínka k 70. jeho narozeninám. In.: *Světazor* 21, 15, 1887, s. 238.

¹²⁸ MARTÍNEK, J. K.: František Pravda. In.: *Literární listy* 8, č. 9, 1887, s. 149.

¹²⁹ ZÁKREJS, F.: František Pravda. In.: *Osvěta* 17, č. 5, 1887, s. 451.

Vlasteneckou tendenci ocenil také Karel Václav Rais ve *Světozoru*, který, stejně jako autoři před ním, připomněl širokou popularitu Pravdových děl, když píše, že „tisíce a tisíce knížek Pravdových rozlétaly se po Čechách, staly se milými známými“.¹³⁰

Na počátku 20. století se k Pravdovi vrátili Václav Dresler a Vlastimil Hálek. Václav Dresler v *Časopisu Musea království českého* zdůraznil, že Pravda „uměl rozpoznati neporušenou rázovitost národní a charakterovou“,¹³¹ ale stejně jako např. Jan Neruda nebo Vítězslav Hálek mu vytýká moralizující tendenčnost.¹³² Naopak Vlastimil Hálek jeho moralistní sklony obhajuje, tvrdí že neměly v sobě „nikdy nic přísného“.¹³³ V oslavném portrétu v katolickém časopise *Vlast'* nazývá Pravdu „nstorem české prózy“ a „prostonárodním povídkářem“.¹³⁴ Postavy v povídkách jsou podle něj zrcadlem skutečných obyvatel jižních Čech, vnímá je životné a rázovité.¹³⁵

Většina autorů reflexí a jubilejních portrétů tedy uznávala Pravdu jako českého lidového povídkáře, jehož prózy byly mezi dobovým čtenářstvem velice populární. Shodli se však i v kritice jeho přílišných moralizujících a výchovných tendencí. Ty práce, v nichž se tyto tendence neobjevují, hodnotili jako nejcennější. Po Pravdově smrti však čtenářský zájem o jeho dílo rychle ochaboval. V kontextu lidové venkovské prózy bylo jeho dílo brzy zastíněno tvorbou jiných autorů (V. Beneše Třebízského, K. V. Raise, J. Š. Baara apod.).

¹³⁰ RAIS, K. V.: František Pravda. Lístek k osmdesátým narozeninám a k půlstaleté činnosti literární. In.: *Světozor* 31, č. 23, 1896–1897, s. 265.

¹³¹ DRESLER, V.: František Pravda (V. Hlinka). In.: *Časopis Musea království Českého* 79, č. 3, 1905, s. 377.

¹³² Tamtéž, s. 382.

¹³³ HÁLEK, V.: Fr. Pravda. In.: *Vlast'* 22, č. 9, 06. 1906, s. 767.

¹³⁴ HÁLEK, V.: Fr. Pravda. In.: *Vlast'* 22, č. 8, 05. 1906, s. 664.

¹³⁵ HÁLEK, V.: Fr. Pravda. In.: *Vlast'* 22, č. 9, 06. 1906, s. 766.

7. Pravda v kontextu dobové literatury

Pravda započal svou literární činnost na přelomu let čtyřicátých a padesátých. Jeho první povídka vyšla v revolučním roce 1848 a další prózy vydával již v letech bachovského neoabsolutismu. V této době vznikalo množství překladové literatury, ale i prózy historické či pokusy o prózu venkovskou.¹³⁶ Mezi tyto první pokusy se řadí také povídky a novely Františka Pravdy, který podobně jako většina obrozenských literátů sám z tohoto prostředí vyšel.¹³⁷ Jeho tvorba se však nedá jednoznačně zařadit do některého ze stávajících literárních směrů či typů literatury.

Zakončení většiny Pravdových povídek, kdy morálně čisté postavy dosáhnou štěstí a postavy s charakterovou vadou dojdou napravení, mohou působit až pohádkově idylicky. Tyto prózy však nelze generalizujícím způsobem spojit s žánrem prozaické idyly. *Encyklopedie literárních žánrů* idylu definuje jako „básnický nebo prozaický obraz poklidného života ve stabilním světě založeném na tradičních hodnotách rodiny, práce a lásky“.¹³⁸ Toto stabilní prostředí vychází z jeho ohraničenosti a uzavřenosti vůči okolnímu světu. Postavy v něm „žijí v harmonickém soužití s přírodou a ve vzájemných přirozených vztazích, odpovídajících vysněnému patriarchálnímu venkovskému společenství“. Jeho členové se ho nesnaží žádným způsobem narušovat, jsou spokojeni se svým společenským postavením.¹³⁹ V souvislosti s Pravdovou tvorbou lze souhlasit s tím, že jeho postavy žijí ve světě, který je vystavěn na hodnotách práce a rodiny, respektují tradice a nevzpírají se jim. Jejich společenství a vzájemné vztahy však nejsou harmonické, jsou narušovány pomluvami, závistí a lhaním. Svět Pravdových vesnic není uzavřený a ohraničený, je ovlivňován „velkým“ okolním světem a politickými událostmi, je pro aktéry prostupný.¹⁴⁰ Z toho důvodu nemůžeme Pravdovy povídky označit jednoznačně za idylu, ačkoli lze říci, že se v nich objevují prvky idyličnosti. (O nutnosti tyto dva pojmy rozlišovat se zmiňuje literární historik Viktor Viktora v publikaci *Idyla a idyličnost v kultuře 19. století*.¹⁴¹)

Idyličnost bývá spojována také s *biedermeierem*. V jeho pojmání vycházíme ze studií Dalibora Turečka a Lenky Kusákové. Ta ho označuje za typ literatury, ne však za literární

¹³⁶ DVOŘÁK, K.: V boji proti porevoluční reakci. In.: *Dějiny české literatury II*. Praha: Československá Akademie věd, 1960, s. 486, 502, 504.

¹³⁷ MARTÍNEK, J. K.: *František Pravda. Jeho život a dílo*. Sušice: Měšťanská beseda, 1913, s. 6–7.

¹³⁸ MOCNÁ, D.; PETERKA, J.: Idyla. In.: *Encyklopedie literárních žánrů*. Litomyšl: Paseka, 2004, s. 275.

¹³⁹ Tamtéž.

¹⁴⁰ Někdy je dokonce konfrontace mezi různými prostředími (a jejich hodnotami) osnovou příběhu.

¹⁴¹ VIKTORA, V.: Monumentalita idyly nebo idyla monumentality? In.: *Idyla a idyličnost v kultuře 19. století*. Ústí nad Labem: Albis international, 1999, s. 37–47.

směr či styl.¹⁴² Biedermeier je většinou spojován se střední vrstvou měšťanské nebo maloměstské společnosti.¹⁴³ Prostředím, v němž se příběhy odehrávají, je především interiér, dům, symbolizující bezpečí a „zdůrazňující sounáležitost mezilidských vztahů“.¹⁴⁴ Jednou z nejvyšších hodnot jeho obyvatel je rodina, přičemž životním cílem mladých hrdinů je její založení a zajištění klidného, pohodlného života.¹⁴⁵ Jejich city nejsou bouřlivé a náruživé,¹⁴⁶ nýbrž jde o „poklidný vztah dvou zodpovědných a skromných bytostí“.¹⁴⁷ Hlavní životní náplní aktérů je každodenní práce v souladu s přírodou, kterou obdělávají a svou činností kultivují.¹⁴⁸ Hrdinové bývají umírnění, jeví se klidní a vyzrálí, „jakákoli individuální výstřednost, kupříkladu romanticky nezvladatelná vášeň, se [...] musí jevit jako nežádoucí a škodlivá“.¹⁴⁹ Mezi nejvyšší hodnoty patří tichý a klidný život, podřízený řádu (rodinnému, společenskému nebo božskému) a tradicím.¹⁵⁰

Pravda aplikuje tyto parametry na vesnické společenství. Život jeho postav je naplněn všední prací, příroda není nespoutaná, je běžnou součástí jejich každodenních životů. Mladí protagonisté jeho próz nejsou bouřliváky, ale usilují o plnohodnotné členství ve vesnické komunitě, o přizpůsobení se jejímu řádu, nikoli o vzpouru proti němu. Jejich nejvyšším cílem je založení rodiny a zajištění poklidného života. Proto vstupují do manželství, které není vždy nutně založeno na lásce. Jejich city jsou hluboké, ale nenechávají se jimi pohltit. Dominantním prostorem většiny Pravdových povídek je právě dům, a to buď velký statek, nebo menší vesnický domek. Důležitou součástí života postav je také víra a pokora před božím zákonem.

Zároveň však nelze Pravdu označit pouze za biedermeierovského tvůrce. Biedermeierovskou idyličnost vyrovnaného soužití člověka se společností a harmonických mezilidských vztahů Pravda totiž často překračuje. Je typickým reprezentantem padesátých let, a jak uvádějí autoři akademických *Dějiny české literatury II.*, „v próze padesátých let lze ve srovnání s prózou předrevoluční pozorovat mnohem větší nasycenost realitou“.¹⁵¹ Tato epocha bývá spojována

¹⁴² KUSÁKOVÁ, L.: Biedermeier a literatura. In.: *Biedermeier v českých zemích*, Praha: KLP, 2004, s. 292.

¹⁴³ KUSÁKOVÁ, L.: Biedermeier a literatura. In.: *Biedermeier v českých zemích*, Praha: KLP, 2004, s. 288–296.

¹⁴⁴ TUREČEK, D.: Biedermeier a české národní obrození. In.: *Estetika* 30, č. 2, 1993, s. 17.

¹⁴⁵ KUSÁKOVÁ, L.: Biedermeier a literatura. In.: *Biedermeier v českých zemích*, Praha: KLP, 2004, s. 291.

¹⁴⁶ Tamtéž.

¹⁴⁷ TUREČEK, D.: Biedermeier a české národní obrození. In.: *Estetika* 30, č. 2, 1993, s. 16.

¹⁴⁸ TUREČEK, D.: Biedermeier a současná literárně vědná bohemistika. In.: *Česká literatura* 51, č. 3, 2003, s. 290.

¹⁴⁹ TUREČEK, D.: Biedermeier a české národní obrození. In.: *Estetika* 30, č. 2, 1993, s. 17.

¹⁵⁰ JIRÁT, V.: Český a německý biedermeier. In.: *Portréty a studie*. Praha: Odeon, 1978, s. 545.

¹⁵¹ DVORÁK, K.: V boji proti porevoluční reakci. In.: *Dějiny české literatury II.* Praha: Československá Akademie věd, 1960, s. 501.

s nástupem realismu, resp. „protorealismu“. Definice realismu jako literárního směru je však dnes podle Dalibora Turečka „téměř nemožná“.¹⁵² Proto vycházíme z přístupu tohoto autora k tomuto termínu tak, jak ho shrnul v závěrečné kapitole publikace *České literární romantično*, v níž se realismem nezabývá jako „obecným principem mimetičnosti“,¹⁵³ nýbrž jako „konkrétní historickou událostí“,¹⁵⁴ která se projevuje specifickým způsobem utváření textu a specifickým tématem – „modelem člověka, světa a jejich vzájemného vztahu“.¹⁵⁵

„Větší nasycenost realitou“ lze nepochybně sledovat i v některých Pravdových povídkách, v nichž se snažit zobrazit skutečnou podobu a stav vesnické společnosti, kterou sám velice dobře znal. V takových prózách líčí mezilidské vztahy disharmonické, neidylické, nefungující. V novele *Hospodáři a výminkáři v Suchoparech* se např. takto zabývá otázkou sociálního postavení a zabezpečení výminkářů. Zároveň však nelze Pravdu označit za realistu z toho důvodu, že mu „chybí základní rys realismu, domněle nezaujatá, objektivizující vnější vyprávěcí perspektiva“.¹⁵⁶ Jeho vyprávěč je silně subjektivní, hodnotí jak děj, tak i chování postav, vyjadřuje své názory a hodnoty.

Pravdovým cílem byla především povídka výchovná, odehrávající se v jemu známém venkovském prostředí, v níž lze nalézt jak rysy idyly, tak *biedermeieru*, tak i snahy o zachycení reality.

V tomto smyslu ho lze považovat za jednoho ze zakladatelů a prvních tvůrců venkovské prózy jako žánru. Vesnice se v literatuře objevovala již před rokem 1848, např. v sentimentálních povídkách J. B. Kauna a dalších autorů nebo (v kritičtější perspektivě) v novele *Vesničané* Karla Sabiny z roku 1847. V těchto textech však bylo venkovské prostředí ještě neurčité, obecné. Vesnice nebyla vnímána jako autonomní „svět“ se specifickým společenstvím lidí, které by bylo nějak zvláštní. Pravda byl v této perspektivě prvním, kdo se v české literatuře věnoval venkovskému prostředí a vesnickému člověku soustavně. Jak píše František Holeček, „z hlediska čistě domácího zahájil [...] skutečně nový směr literární,razil

¹⁵² TUREČEK, D.: Realismus. In.: *Sumář. Diskurzivita české literatury 19. století*. Brno: Host, 2018. s. 95.

¹⁵³ TUREČEK, D.: Syntopticko-pulzační model českého literárního realismu – pracovní hypotéza. In.: *České literární romantično*. Brno: Host, 2012, s. 265.

¹⁵⁴ Tamtéž, s. 267

¹⁵⁵ Tamtéž, s. 266.

¹⁵⁶ TUREČEK, D.: Realismus. In.: *Sumář. Diskurzivita české literatury 19. století*. Brno: Host, 2018. s. 97.

nové cesty, odkryl celý nový svět“.¹⁵⁷ Jeho prvenství v žánru venkovské povídky uznává také Miloslav Kaňák¹⁵⁸ či Arne Novák, který píše:

„František Pravda první otevřel české novele světlici selského statku a jizbu městského domu druhé čtvrtiny devatenáctého věku: první uvedl českého čtenáře doprostřed lidu pracujícího a radujícího se [...].“¹⁵⁹

Vesnické prostředí záměrně tematizovala také Božena Němcová, která se ve své próze pokoušela postihnout jak venkovského člověka, tak celou vesnickou společnost v její zvláštnosti a specifičnosti. Začala vydávat svá díla ve stejné době jako František Pravda, např. její povídka *Obrázek vesnický* byla vydána už v roce 1847,¹⁶⁰ ve téže roce, kdy Pravda píše svou první prózu *Dvě svatby najednou*. Oba tito autoři sice využívají stejnou vesnickou tematiku, jejich tvorba je však rozdílná. Primárním cílem Františka Pravdy bylo čtenáře vychovávat, ukázat mu správnou cestu, doporučit mu vhodné vzorce chování a jednání, jeho prózy obsahují více moralizujících apelů než prózy Boženy Němcové. Její tvorba je však různorodější, více si uvědomuje problémy vesnické společnosti. Pravda rozpory venkovského světa také reflektuje, snaží se je však spíše tlumit. S tím souvisí také další podstatný rozdíl, a to Pravdova důvěra v řád, ať už přírodní, společenský nebo božský. Pouze dobré jednání a upřímná křesťanská víra je pro něj cestou k napravení.

Tímto rysem se Pravda odlišuje také od mladších autorů venkovské prózy, např. od Vítězslava Háalky či zejména Karoliny Světlé. V dalších desetiletích tento žánr pěstovali spisovatelé jako Antal Stašek či Teréza Nováková, kteří venkov vnímají v kritické perspektivě, je pro ně odrazem nedostatků a problémů celé společnosti, ale také autoři jako např. Josef Holeček, Karel Václav Rais či Jindřich Šimon Baar, pro které, alespoň v části jejich díla, venkov nadále představuje zdroj mravních jistot a oporu celého národního společenství.

¹⁵⁷ HOLEČEK, F.: *František Pravda. Obraz jeho literární činnosti*. Brno: Benediktinská knihtiskárna, 1906, s. 102.

¹⁵⁸ KAŇÁK, M.: Kněz – spisovatel Vojtěch Hlinka. In.: *Český zápas* 50, č. 36, 38, 1967.

¹⁵⁹ NOVÁK, A.: František Pravda. In.: *Listy filologické* 31, č. 2, 1904, s. 114–115.

¹⁶⁰ Heslo Božena Němcová (autorem Mojmír Otruba). In.: *Lexikon české literatury. Osobnosti, díla, instituce 3/I M-O*. Praha: Nakladatelství Academia, 2000, s. 477.

8. Závěr

Pravdova tvorba se během pěti desetiletí, v nichž vydával svá díla, téměř neměnila. Intenzivní proměny literatury ve druhé polovině 19. století na ni neměly vliv, stála stranou všech literárních uskupení, debat a směrů. Spisovatel zůstával věrný svým křesťanským morálním hodnotám a postojům, které stále intenzivněji promítal do svých povídek. Prostřednictvím postav, jejich špatných vlastností a proměn se snažil čtenáře poučit a přivést na cestu k Bohu. Jediné, co lze nazvat jakýmsi „vývojem“ v Pravdově literární tvorbě, je větší pozornost, kterou ve svých pozdějších prózách věnoval městskému prostředí. To je dominantní např. v povídkách *Češi ve Vídni* nebo *Fabrika v Postupově*, v níž Pravda rozvíjí téma tovární práce, což byla jedna z výrazných oblastí, jimiž se zabývali májovci a pozdější generace.

Pravda ústřední pozornost věnuje postavám. Jeho hrdinové jsou lidmi obyčejnými, spisovatel se nesnaží vytvořit subjektivní individualitu, ale člověka, který většinou zapadá do prostředí, v němž se nachází a reprezentuje ho. Na své hlavní hrdiny Pravda nahlíží nejčastěji skrze jeden negativní povahový rys, který často vede k mravnímu poklesku. Ten však nebývá fatální, jeho postavy mají možnost se z úpadku vymanit, negativní vlastnost rozpoznat, zbavit se jí a dojít napravení, je jim umožněn vývoj. Podstatnou součástí takového utváření charakteru jsou mezilidské vztahy a sociální vazby prostředí. Morální poklesky a charakterové vady jsou v povídkách často spjaty s městským světem, v němž hrdinové pozbývají zdravých křesťanských hodnot a ztrácejí životní orientaci. I společnost tak může být příčinou rozvinutí negativní vlastnosti nebo ztráty životní perspektivy. Cestou k nápravě je pak upřímná křesťanská víra, dobré jednání a pokora, což jsou základní hodnoty, které Pravda ve svých povídkách tematizuje. V jeho prózách z padesátých let se již objevují také vlastenecké tendence, které však (spolu s didaktičností) sílí v souladu s obecnými tendencemi české literatury především v Pravdových pozdějších prózách ze sedmdesátých až devadesátých let.

V době, kdy Pravda publikuje svá díla, si společnost začíná uvědomovat rozpory, které v ní panují (sociální, genderové atd.) a začíná je prostřednictvím literatury pojmenovávat. Pravda se vymyká tím, že však ve svých povídkách staví svět téměř bezrozporný, v němž nikdo není určen osudově. Jeho dílo spojuje naděje, že lidské chyby nejsou fatální, člověk má možnost změny, dobro je pro něj dosažitelné, cesta k němu je otevřena skrze víru a pokoru.

Pravdovým primárním cílem bylo skrze postavy s jejich příběhy své čtenáře vychovávat, představit jim pozitivní vzorce chování a jednání, které vedou ke šťastnému životu. Ve svých

prózách velice často kázal a moralizoval, jako kněz se i ve své literární tvorbě pokoušel vést čtenáře ke křesťanským hodnotám. Tento záměr nakonec sám přesně popsal ve svých

Vzpomínkách:

„Podávati nauky proti nemravu a nenábožnosti [...] ovšem nikdy nepřestanu, chci podávati nauky i proti nerozumu, ale nebudu jich do čtenářů cpáti, děj musí býti takový a musí ho býti tolik, aby se z něho samy vyvinuly. Že by se to nesrovnávalo se zábavou, v tom musím odporovati a pravím, že zábava bez tohoto záměru za nic nestojí, a že právě v tom záleží cena spisu, když poučující a ušlechťující a spolu i zábavný jest, a když jedno nepřekáží druhému. Ať si potom čtenář hledá, co chce, i ten i onen své najde.“¹⁶¹

¹⁶¹ PRAVDA. F.: Vzpomínky Fr. Pravdy (Vojtěcha Hlinky) ze života v Hrádku od roku 1847 až do roku 1891. In.: *Vlast'* 1890–1891, r. 7, č. 12, 09. 1891, s. 915.

Literatura

PRAMENY

PRAVDA, František: Dvě svatby najednou. In.: *Blahověst* 2, č. 14, 27. 2. 1848, s. 108–111, č. 15, 5. 3. 1848, s. 118–120, č. 16, 12. 3. 1848, s. 126–128.

PRAVDA, František: *Povídky z kraje* 1–5. Praha: Jaroslav Pospíšil. 1851–1853.

PRAVDA, František: Učitel ze staré školy. In.: *Františka Pravdy Sebrané povídky pro lid*. Praha: I. L. Kober, 1882, s. 242–395.

PRAVDA, František: Krejčí Fortunát. In.: *Krejčí Fortunát a jiné povídky*. Praha: Vyšehrad, 1950, s. 7–156.

PRAVDA, František: Hospodáři a výminkáři v Suchoparech. In.: *Františka Pravdy Sebrané povídky pro lid*. Praha: I. L. Kober, 1877, s. 181–318.

PRAVDA, František: Z mého mládí na Moravě. In.: *Františka Pravdy Sebrané povídky pro lid*. Praha: I. L. Kober, 1898, s. 267–315.

PRAVDA, František: *Vzpomínky Frant. Pravdy (Vojtěcha Hlinky) na studia gymnasijní v Hradci*. Jindřichův Hradec: Jednota literární, 1887, 40 s.

PRAVDA, František: Vzpomínky Fr. Pravdy (Vojtěcha Hlinky) na studie filosofické v Praze r. 1836–38. In.: *Vlast' 7*, č. 1, 10. 1890, s. 1–8, č. 2, 11. 1890, s. 81–90.

PRAVDA, František: Vzpomínky Fr. Pravdy (Vojtěcha Hlinky) na studie theologické ve Vídni a v Praze r. 1838–1842. In.: *Vlast' 7*, č. 3, 12. 1890, s. 169–178, č. 4, 1. 1891, s. 257–267, č. 5, 2. 1891, s. 337–343.

PRAVDA, František: Vzpomínky Fr. Pravdy (Vojtěcha Hlinky) na první léta kněžství v Jarošově, Kvílicích a Praze r. 1842–1847. In.: *Vlast' 7*, 04. 1891, s. 417–422, č. 7, 4. 1891, s. 497–505, č. 8, 5. 1891, s. 577–583, č. 9, 6. 1891, s. 657–660.

PRAVDA, František: Vzpomínky Fr. Pravdy (Vojtěcha Hlinky) ze života v Hrádku od roku 1847 až do roku 1891. In.: *Vlast' 7*, č. 10, 7. 1891, s. 737–743, č. 11, 8. 1891, s. 820–831, č. 12, 9. 1891, s. 913–925. *Vlast' 8*, č. 1, 10. 1891, s. 9–16, č. 2, 11. 1891, s. 81–86, č. 3, 12. 1891, s. 161–168.

ODBORNÁ LITERATURA

- BACHTIN, Michail Michajlovič: *Román jako dialog*. Praha: Odeon, 1980 [1975], 479 s.
- DRESLER, Václav: František Pravda (V. Hlinka). In.: *Časopis Musea království Českého* 79, č. 3, 1905, s. 374–382.
- DRESLER, Václav: Žena a láska v literární tvorbě Františka Pravdy. In.: *Ženský svět* 9, č. 5, 5. 3. 1905, s. 60–61, č. 7, 5. 4. 1905, s. 88–89, č. 8, 20. 4. 1905, s. 105–106, č. 9, 5. 5. 1905, s. 119–121.
- DVOŘÁK, Karel: V boji proti porevoluční reakci. In.: *Dějiny české literatury II*. Praha: Československá Akademie věd, 1960, s. 484–513.
- FOŘT, Bohumil: *Literární postava. Vývoj a aspekty naratologických zkoumání*. Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2008, 112 s.
- HAMAN, Aleš: *Trvání v proměně*. Praha: ARSCI, 2007, 370 s.
- HÁLEK, Vítězslav: František Pravda. In.: *Květy* 4, č. 5, 1869, s. 38.
- HÁLEK, Vlastimil: Fr. Pravda. In.: *Vlast'* 22, č. 8, 5. 1906, s. 663–669, č. 9, 6. 1906, s. 766–770.
- Heslo František Pravda (autorka Lenka Kusáková). In.: *Lexikon české literatury. Osobnosti, díla, instituce 3/II P-Ř*. Praha: Nakladatelství Academia, 2000, s. 1058–1060.
- Heslo Božena Němcová (autor Mojmir Otruba). In.: *Lexikon české literatury. Osobnosti, díla, instituce 3/I M-O*. Praha: Nakladatelství Academia, 2000, s. 474–484.
- HODROVÁ, Daniela a kol.: *Poetika míst*. Jihočany: H&H, 1997, 260 s.
- HODROVÁ, Daniela a kol.: *--na okraji chaosu--: Poetika literárního díla 20. století*. Praha: Torst, 2001, 876 s.
- HOLEČEK, František: *František Pravda. Obraz jeho literární činnosti*. Brno: Benediktinská knihtiskárna, 1906, 120 s.
- CHATMAN, Seymour: *Příběh a diskurs. Narativní struktura v literatuře a filmu*. Brno: Host, 2008, 328 s.
- JEDLIČKOVÁ, Alice: *Zkušenost prostoru*. Praha: Academia, 2010, 276 s.

- JIRÁT, Vojtěch: Český a německý biedermeier. In.: *Portréty a studie*. Praha: Odeon, 1978, 545–547.
- KAŇÁK, Miloslav: Kněz – spisovatel Vojtěch Hlinka. In.: *Český zápas* 50, č. 36, č. 38. 1967.
- KOTEN, J.: Autorita vypravěče a její role utváření dobových žánrů. Mezi Pravdou a Prášilem. In.: *Narativní způsoby v české próze 19. století*. Praha: Karolinum, 2022, 35–78.
- KUBÍČEK, Tomáš; HRABAL, Jiří; BÍLEK, Petr A.: *Naratologie: Strukturální analýza vyprávění*. Praha: Dauphin, 2013, 125 s.
- KUSÁKOVÁ, Lenka: Biedermeier a literatura. In.: *Biedermeier v českých zemích* (eds. Helena Lorenzová, Taťána Petrasová). Praha: KLP, 2004, s. 288–296.
- LENDEROVÁ, Milena: Oblékání a oděvní móda. In.: LENDEROVÁ, M.; JIRÁNEK, T.; MACKOVÁ, M.: *Z dějin české každodennosti. Život v 19. století*. Praha: Karolinum, 2009, s. 100–116.
- LENDEROVÁ, Milena: Obchody a nákupy. In.: LENDEROVÁ, M.; JIRÁNEK, T.; MACKOVÁ, M.: *Z dějin české každodennosti. Život v 19. století*. Praha: Karolinum, 2009, s. 19–40.
- LENDEROVÁ Milena; RÝDL, Karel: *Radostné dětství? Dítě v Čechách devatenáctého století*. Praha, Litomyšl: Paseka, 2006, 376 s.
- MALÝ, Jakub: Přehled literární činnosti Čechů od r. 1848 až do nynější doby. In.: *Časopis českého museum* 26, č. 4, 1852, s. 11–13.
- MARTÍNEK, Josef K.: *František Pravda. Jeho život a dílo*. Sušice: Měšťanská beseda, 1913, 28 s.
- MARTÍNEK, Josef K.: František Pravda. In.: *Literární listy* 8, č. 9, 1. 5. 1887, s. 149–150, č. 10, 16. 5. 1887, s. 165–166, č. 11, 1. 6. 1887, s. 181–182.
- MOCNÁ, Dagmar; PETERKA, Josef: Idyla. In.: *Encyklopedie literárních žánrů*. Litomyšl: Paseka, 2004, s. 275–280.
- NERUDA, Jan: „Velmi málo se píše a ještě méně čte!“ In.: *Literatura I*. Praha: SNKLHU, 1957, s. 331–333.

NERUDA, Jan: František Pravda. In.: *Podobizny I*. Praha: Československý spisovatel, 1951, s. 276–277.

NERUDA, Jan: Kytice. Almanach. In.: *Literatura I*. Praha. SNKLHU, 1957, s. 107–108.

NEŠPOR, Zdeněk R.: *Náboženství na prahu nové doby. Česká lidová zbožnost 18. a 19. století*. Ústí nad Labem: Albis International, 2006, 694 s.

NOVÁK, Arne: František Pravda. In.: *Listy filologické* 31, č. 2, 1904, s. 110–119.

NOVOTNÝ, Josef: Úvahy. Učitel z Milešovic. Povídka z kraje od Františka Pravdy. In.: *Časopis Musea království Českého* 30, č. 3, 1856, s. 128–130.

PETRÁŇ, Josef: *Rolník v evropské tradiční kultuře*. Praha: Set Out, 2000, 220 s.

PRAŽÁK, Richard: Revoluce v Uhrách v letech 1848–1849. In.: *Dějiny Maďarska*. Brno: Masarykova univerzita, 1993, 310 s.

Přehled původních prací Pravdových. In.: *Františka Pravdy Sebrané spisy*, sv. 4, Praha: I. L. Kober, 1877, s. 436–442.

Příruční slovník jazyka českého [online]. Heslo *sedlák*. Dostupné z:

https://psjc.ujc.cas.cz/search.php?hledej=Hledej&heslo=sedl%C3%A1k&where=hesla&zobraz_ps=ps&zobraz_cards=cards&pocet_karet=3&numchange=no¬_initial=1

Příruční slovník jazyka českého [online]. Heslo *chalupník*. Dostupné z:

https://psjc.ujc.cas.cz/search.php?hledej=Hledej&heslo=chalupn%C3%ADk&where=hesla&zobraz_ps=ps&zobraz_cards=cards&pocet_karet=3&ps_heslo=sedl%C3%A1k&ps_startfrom=0&ps_numcards=252&numchange=no¬_initial=1

Příruční slovník jazyka českého [online]. Heslo *domkář*. Dostupné z:

https://psjc.ujc.cas.cz/search.php?hledej=Hledej&heslo=domk%C3%A1%C5%99&where=hesla&zobraz_ps=ps&zobraz_cards=cards&pocet_karet=3&ps_heslo=chalupn%C3%ADk&ps_startfrom=0&ps_numcards=89&numchange=no¬_initial=1

RAIS, Karel V.: František Pravda, Lístek k osmdesátým narozeninám a k půlstaleté činnosti literární. In.: *Světovzor* 31, 1896–1897, č. 23, s. 265–266, č. 24, s. 283, č. 25, s. 295–297, č. 26, s. 306–307.

- STREJČEK, Ferdinand: Český lid v díle Františka Pravdy. In.: *Vlastivědné zprávy horního Pootaví 1960–1961*. Sušice: Vlastivědné muzeum horního Pootaví, 1962, s. 13–16.
- ŠIDÁK, Pavel: Vypravěčský komentář: poučovat, přesvědčovat, vychovávat. In.: *Narativní způsoby v české próze 19. století* (ed. Alice Jedličková a kol.). Praha: Karolinum, 2022, s. 81–150.
- TICHÝ, Jaroslav: Spisovatelské jubileum Františka Pravdy. In.: *Posel z Prahy 1877*, č. 107, 19. 4. 1877, s. 3.
- TUREČEK Dalibor: Biedermeier a české národní obrození. In.: *Estetika* 30, č. 2, 1993, s. 15–24.
- TUREČEK, Dalibor: Biedermeier a současná literárněvědná bohemistika. In.: *Česká literatura* 51, č. 3, 2003, s. 289–301.
- TUREČEK, Dalibor: Synopticko-pulzační model českého literárního realismu – pracovní hypotéza. In.: *České literární romantično*. Brno: Host, 2012, s. 265–282.
- TUREČEK, Dalibor: Realismus. In.: *Sumář. Diskurzivita české literatury 19. století*. Brno: Host, 2018, s. 93–105.
- VIKTORA, Viktor: Monumentalita idyly nebo idyla monumentality? In.: *Idyla a idyličnost v kultuře 19. století*. Ústí nad Labem: Albis international, 1999, s. 37–47.
- X: Naše vyobrazení. František Pravda. Vzpomínka k 70. jeho narozeninám. In.: *Světobzor* 21, č. 15, 1887, s. 238.
- ZÁKREJS, František: František Pravda. In.: *Osvěta* 17, č. 5, 1887, s. 451–454.
- ŽÁBA, František: Ještě jednou: „Povídky z kraje.“ In.: *Časopis pro katolické duchovenstvo* 25, 1852, s. 180–182.